

Metin Tenkidi ve Cerh-Ta'dil Âlimlerine Göre Hadis Ravileri Hakkında Verilen Hükümle İlişkisi

“Hâlid b. Mansûr ed-Durays,♦

‘نقد المتن و علاقته بالحكم على رواة الحديث عند علماء الجرح و التعديل’

İslamiyyetü'l-Marife 39, (2005): 103-146.”

Çeviri:

Salih KESGİN

Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
skesgin@omu.edu.tr

Giriş

Muhakkak ki hamd Allah içindir, ona hamd eder, ondan yardım diler ve bağışlanmamızı isteriz. Nefislerimizin şerrinden ve kötü amellerimizden Allah'a sığınırız. Allah'ın hidayet ettiğini kimse saptıramaz onun saptırdığını da kimse hidayete erdiremez. Tek olan ve hiç bir ortağı bulunmayan Allah'tan başka ilah olmadığına, Hz. Muhammed'in de Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna şahitlik ederim.

Hadis ilminde ihtisas yapan muasır araştırmacıların bildiği gibi “hadis metninin tenkidi” konusu, oryantalistler ve diğer bazı araştırmacılar tarafından çokça tartışıldığı için çağımızda büyük bir öneme kavuşmuştur. Bu husus bazı araştırmacıları konu ile ilgili özel araştırmalar yapmaya sevk etmiştir. Fakat hali hazırda bu konu üzerinde daha derin araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

Bu araştırmanın önemi, ravilerin tenkidi ve onlar hakkında hüküm vermede kullandıkları en önemli dayanak noktası olması açısından cerh ve ta'dil âlimlerinin metin tenkidi hususunda sergiledikleri gayreti ortaya çıkarmayı hedeflemesidir. Hadiste metin tenkidi konusunda çalışan bazı araştırmacılar bu alanda yapılan çalışmalardan gafil kalmışlardır. Hatta bazıları rical ve ile kitaplarında metin tenkidinin bulunmadığını açıkça belirtmişlerdir. Ne var ki bu görüşü kabul etmek mümkün olmadığından bu alanda araştırma yapmak önem kazanmıştır. Umulur ki, cerh ve ta'dil âlimlerinin hadis metinlerini anlama noktasındaki çabalarının ve onlara göre hadisin tenkidini gerektiren sebeplerin ve sınırların bilinmesi, hadis kaynaklarının değerlendirilmesi konusunda çalışan çağdaş hadis araştırmacılarının eleştirel çalışmalarında, bu ölçü, metot ve araçlardan yararlanmalarını temin edecek ilmi bir atmosferin oluşmasına katkı sağlayacaktır.

Bu araştırma metin tenkidinin, hadis ravileri hakkında verilen hükümle ilişkisini açıklamayı amaçlamaktadır. Yani bu araştırma metin tenkidinin bütün konularını içermemektedir. Bununla metin tenkidi ile ilgili mütekaddimûn veya müteahhirûn olsun fakihlerin yahut muhaddislerin

♦ Prof. Dr., Melik Suud Üniversitesi, Hadis ve İslam Araştırmaları Bölümü, Riyad.

bütün görüşlerinin araştırma kapsamına dâhil edilmediği kastedilmektedir. Bilakis bu araştırma Şu'be b. el-Haccâc, Abdurrahman b. Mehdî, Yahyâ b. Said el-Kattân, Ahmed b. Hanbel, Ali b. el-Medîni, Yahyâ b. Maîn, Buhârî, Müslim, Ebu Hâtim er-Râzî, Ebû Zûr'a er-Râzî, İbn Hibbân, İbn Adî ve Dârekutnî gibi mütekaddimûn dönemi cerh ve ta'dil âlimlerinin görüşleri ile sınırlandırılmıştır.

Ayrıca bu çalışmada başvurulacak ana kaynaklar da, ravilerin naklettiği rivayetlerin tenkidi hususunda ayrıntılı ve pratik bilgileri ihtiva ettikleri için rical ve ilel kitapları ile sınırlı olacaktır.

Araştırma cerh ve ta'dil âlimlerinin metin tenkidi konusundaki gayretlerini ortaya koymayı, metin tenkidinin cerh ve ta'dil âlimlerine göre hadis ravileri hakkında hüküm vermede esas teşkil ettiğini beyan etmeyi ve metin tenkidi ile senet tenkidi arasında ayrılmaz organik bir bağ olduğunu savunan ilmi gerçeği te'kit etmeyi hedeflemektedir. Ayrıca bu çalışma, önceki araştırmalarda değinilmeyen hususlardan bir kısmına ışık tutmayı, cerh ve ta'dil âlimlerinin metin tenkidi uygulamalarındaki ictihâdî çeşitliliği ortaya koymayı ve cerh-ta'dil âlimlerine göre metin tenkidini gerektiren sebeplerle, bunun hadis ravileri hakkındaki hükme etkisini açıklamayı amaçlamaktadır. Sonrasında ise çalışmada cerh ve ta'dil âlimlerine göre metin tenkidinin sınırlarına, muhaliflerinin farklı görüşleri ile karşılaştırarak ve bu sınırları gerekli kılan hususları ortaya koymak suretiyle, değinmek hedeflenmektedir.

Bu hedefler, sınırları belirli bazı sorular esas alınarak ortaya konulacaktır:

- Cerh ve ta'dil âlimlerine göre metin tenkidini gerektiren sebepler nelerdir?
- Bu sebeplerin, raviler hakkında hüküm vermedeki etkisi nedir?
- Cerh ve ta'dil âlimlerine göre metin tenkidinin sınırları nedir?
- Cerh ve ta'dil âlimlerine göre kabul edilmeyen metin tenkidi türü hangisidir?
- Var ve yok olması bakımından metin tenkidinin sınırlarını gerekli kılan şeyler nelerdir?

Bu sorular esas alınarak çalışma üç bölüme ayrılmış ve bu bölümlerden her birinde yukarıdaki sorulara cevap verilmeye çalışılmıştır.

Sonuç olarak, hakemli ilmi dergilerde yayınlanan çalışmaların özelliği odaklanmayı ve özet olmayı gerektirdiğinden ben de, bu konuda sunulabilecek ilmi veriler çok olmasına rağmen, bu prensibe uyduum. Dolayısıyla çalışmamızla ilişkili bütün konulara dair uygulamadaki örnekleri ve delilleri çokça zikretmediğim için özür diliyorum. Amacım

gelecekte daha geniş ve kapsayıcı bir surette konu ile ilgili araştırmalarımı genişletmektir. Amacımıza ulaşma hususunda Allah'tan istikamet ve tevfiik istiyorum.

1. Cerh ve Ta'dil Âlimlerinin Hadis Ravileri Hakkında Hüküm Vermekte Kullandıkları Metin Tenkidi Çalışmalarına Bakış

Çağdaş birçok araştırmacı hadis metinlerinin tenkidi konusunu ele almıştır. Misfir b. Gurmullah ed-Dümeynî¹, Salahuddîn b. Ahmed el-İdlibî², Muhammed Tâhir el-Cevâbî³ bunlardan bazılarıdır. Fakat araştırmacı biri bu çalışmaların önemine ve birçok eksikliği gidermesine rağmen, bazı eksikliklerden hali olmadıklarını gözlemler. Bu durum özellikle yeterince kapsamlı olmamaları, bazılarının fıkıh ekollerindeki metin tenkidi faaliyetlerini hadisçilerin metin tenkidi faaliyetlerine genellemesi ve bir kısmının ise hadis usulü kitaplarındaki meseleleri hakiki manada ilave bilgiler olmaksızın tekrar etmesi şeklinde tezahür etmektedir. Nitekim Cevâbî ve Dümeynî metin tenkidi konusunda cerh ve ta'dil âlimlerinin ortaya koydukları gayretleri açıklama hususunda gaflet göstermişlerdir. Ki bu durum Dr. Dümeynî'nin şu sözünde açık bir şekilde görünmektedir: "Fakat kim ilel ve rical kitaplarını mütalaa ederse, oralarda hadis metinlerinin tenkit edildiğini göremez."⁴

Hakikat şudur ki; Dümeynî gibi mütehasıs bir araştırmacının böyle bir sonuca varması kabul edilemez. Çünkü cerh-ta'dil kitaplarından elde edilen gösterge ve deliller onun görüşünü çürütmektedirler ki araştırmamızda inşallah bunu açıklamaya çalışacağız. Yine bu hususun izahını gerekli kılan meselelerden biri de, Dr. Cevâbî'ye İmam Buhârî'nin *Târîhu'l-Kebîr* ve *Târîhu's-Sağîr*'inde metin tenkidi ile alakalı değerlendirmelerin bulunmayışının nedenini şahsi olarak⁵ sorduğumuzda onun cevap olarak Buhârî'nin bu husus üzerinde durmadığını ifade etmiş olmasıdır.

Dr. İdlibî ise çalışmasının içinde "rical araştırmaları konusunda metin tenkidine itimad etmek"⁶ şeklinde özel bir başlık açan tek kişi olarak takdire şayan bir iş yapmıştır. Ancak araştırmamızdaki sorulara cevap vermenin ötesinde bu sorulardan hiç bahsetmediği gibi bu meselede önemli olan

- ¹ Riyad'da yer alan İmam Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi'nde hadis alanında profesör olan Dümeynî'nin doktora tez konusu "*Mekâyisu nakdi müttâni's-sünne*" dir.
- ² Doktora tez konusu, "*Menhecu nakdi'l-metn inde ulemâi'l-hadisi'n-nebevî*" dir.
- ³ Doktora tez konusu, "*Cühûdü'l-muhaddisîn fi nakdi metni'l-hadisi'n-nebevî's-şerîf*" dir.
- ⁴ Dümeynî, Misfir b. Gurmullah, *Mekâyisu nakdi müttâni's-sünne*, (Riyad: 1404), s.5.
- ⁵ Prof. Dr. Muhammed Tahir el-Cevâbî ile Melik Suud Üniversitesi İslami Araştırmalar bölümünde tanıştım.
- ⁶ İdlibî, Selahaddin b. Ahmed, *Menhecu nakdi'l-metn inde ulemâi'l-hadisi'n-nebevî*, (Beirut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedide, 1983), s. 145-173.

birçok konuyu da zikretmemiştir. Bu nedenle biz halen bu konuyu çok önemli ve acilen işlenmesi gereken bir alan olarak görmekteyiz.

Cerh ve ta'dil âlimlerinin metin tenkidine vermiş oldukları önem, genel olarak büyük hadis münekkidi âlimlerin, rivayetlerin metinlerinin incelenmesini zaruri görmelerinden ve bunu cerh ve ta'dil ilmi kapsamındaki tenkit faaliyetinin bir rüknü ve esası olarak kabul etmelerinden anlaşılmaktadır.

İmam Müslim'in münker hadisi tarif konusunda söylemiş olduğu söz bu kabildendir:

“Bir muhaddisin hadisindeki münkerlik alameti onun rivayetinin, hafız ve makbul olan başka ravilerin rivayetleri ile karşılaştırıldığı zaman onların rivayetlerine muhalif düşmesi ya da hemen hemen onlara uymamasıdır. Şayet hadislerinin ekserisi öyleyse, onun hadisi metrûk sayılır, kabul edilip amel de edilmez. İşte; Abdullah b. Muharrer, Yahyâ b. Ebi Uneyse ... vb. kimseler ve münker hadis hususunda onların yolundan gidenler bu nevi muhaddislerdendir. Çünkü hadis âlimlerinin görüşlerinden öğrendiğimiz kadarıyla, rivayetinde teferrüd eden bir ravi hakkındaki hüküm; ravinin rivayetinin zabtı sağlam hadis âlimlerinin rivayetlerine uygun olması ve onların rivayetlerine muvafakat hususunda gayret sarf etmesidir. Bir ravinin bu şartlarda olduğu anlaşılırsa başkalarında olmayan ziyade rivayetleri kabul edilir.

Ancak bakarsın bir kimse, büyüklüğünden ve gerek onun gerekse başkalarının hadislerini mükemmel şekilde rivayet eden hadis ravilerinin çokluğundan dolayı Zührî ya da Hişâm b. Urve gibi bir zat'ı -ki her ikisinin hadisleri ulema arasında yaygın ve müşterek olup bunları, birçoğunu kendilerinden ittifakla almak şartıyla kendi ravileri rivayet etmişlerdir- gözüne kestirir ve onların ravilerinin hiçbirisi bu rivayetleri bilmemesine rağmen her ikisinden ya da birinden birçok hadis rivayet eder. Aslında o ravilerin vakıf olduğu sahih hadislere iştirak edenlerden de değildir. İşte bu nevi insanların hadisini kabul etmek caiz değildir. Allahu alem.”⁷

Burada, “metin” konusu açık bir şekilde geçmemiş olsa bile zaruri olarak bu meselenin içine dahildir. İmam Müslim, -tedavülde olan ilelü'l-hadis kitaplarının birçoğundan kısa olmakla birlikte metinlerin illetlerini bilmede önemli bir eser olan- *et-Temyîz* isimli kitabının⁸ mukaddimesinde de şöyle demektedir:

⁷ Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, *Mukaddimetu Sahih-i Müslim*, thk.: Muhammed Fuat Abdülbaki, (Beyrut: Dâru İhyau't-Türâsî'l-Arabî), ty., s. 7.

⁸ Kanaatime göre Müslim'in *Temyîz* adlı eseri ilk cerh ve ta'dil âlimlerinin hadis metinlerini tenkid etmeye verdikleri önemi öğrenebileceğimiz önemli bir kaynaktır. Ne yazık ki, elimize tamamı ulaşmayan bu eser neredeyse tamamen metin tenkidi ile alakalıdır. Ebu

İhtilaf ettiklerinde, hadis nakleden ravilerin hatalarını anlamamanın yolları iki türdür:

Birincisi: Bir ravinin rivayet ettiği haberin isnadında nisbesiyle meşhur bir adamı başka bir nisbeyle veya isminden başka bir isimle nakletmesidir. Bu çeşit bir hata ilim ehlinin önüne geldiği zaman onlara gizli kalmaz. Bu senetlerdeki hatalar konusunda anlattığım meselelerden bazıları hadis metinlerinde mevcuttur. Ancak ilim sahibi olan bunları işittiği zaman hemen bu hatayı anlar.

İkincisi: Hadis ilminde hafız bir grup, Zührî veya başka bir imamdan aynı isnadla, aynı metinle senedinin ve metnin rivayetinde ittifak edip herhangi bir anlamda ihtilaf etmedikleri bir hadis rivayet etseler, başka biri de çıkıp aynen o hafız imamların rivayet ettiği kişiden isnadı muhalif, metni maktûb olarak o hafız imamlara muhalefet etse o taktirde anlaşılır ki iki rivayetten sahih olan, hafız da olsa rivayetinde infirad etmiş tek kişinin değil, hafız imamların oluşturduğu cemaatin rivayetidir.

Biz Şu'be, Sufyân b. Uyeyne, Yahyâ b. Said, Abdurrahman b. Mehdî ve daha başka ilim ehlinin bu mezhep (yol) üzere hüküm verdiklerini görmekteyiz.⁹

İmam Müslim'den nakledilen bu iki nakil dikkatle okunduğu zaman, metinleri tenkid etmenin cerh ve ta'dil imamlarının tenkid ameliyelerinin esas noktası olduğu anlaşılmaktadır. Biraz önce zikredilen sözün sonunda bazı ravilerin ismini zikretmekle İmam Müslim'in kendisi de buna işaret etmektedir. Bunlar kesin bir şekilde gösteriyor ki, İmam Müslim (rahimehullah) bir ravi metninde hata etmiş olduğu bir hadisi zikrettiğinde ve o ravinin rivayet etmiş olduğu metne muarız(muhalif) olan ve onu reddeden sahih rivayetleri beyan ettikten sonra "bu rivayet ve buna benzer diğer rivayetlerinden dolayı ehl-i hadis Yahyâ b. Ubeydullah'ın rivayetlerini terk etmiştir"¹⁰ demektedir.

Burada ehl-i hadisin bu raviden rivayeti terk etmesinin sebebini zikretmektedir; çünkü ravi bu ve buna benzer rivayetlerle diğer metinlere muhalefet etmiştir. İmam Müslim, bu usulü cerh ve ta'dil âlimlerine nisbet etmekte ve bunun cerh-ta'dil âlimleri nezdinde zafiyeti gerektiren şeylerden olduğunu da beyan etmektedir.

Tenkid faaliyetinde metinlerin tenkidine cerh ve ta'dil âlimlerinin önem verdiğini gösteren başka bir önemli belge de İbn Ebû Hâtim'in ansiklopedik

Zübeyr el-Mekkî hakkındaki yazımda da belirttiğim gibi müstensihlerin, Müslim'in bazı görüşlerini birçok yerde kısaltarak verdiğini dikkate almak gerekir.

⁹ Müslim, *et-Temyîz*, thk.: Muhammed Mustafa Azami, (Riyad: Şirketü't-Tabbâati'l-Arabiyye, ty.) s. 170-172.

¹⁰ Müslim, *et-Temyîz*, s. 206. Yahya b. Ubeydullah; Yahya b. Ubeydullah b. Abdullah b. Mevheb et-Teymî el-Medenî'dir. İbn Hacer onun hakkında "metruk" demiştir. İbn Hacer, *Takrîb*, 7599.

bir çalışması olan *el-Cerh ve ta'dîl* isimli eserinin mukaddimesinin sonunda zikretmiş olduğu husustur:

“Dinarın kalitesi başka bir dinara kıyasla bilinir. Eğer o dinar kırmızılık ve saflık açısından diğerinden farklı ise bilinir ki, bu dinar karışık (içine bir şeyler katılmış) bir dinardır. İncinin cinsi de bir diğerine kıyaslanarak anlaşılır ki, eğer suyu ve ışıltısı bir diğerinden farklı olursa onun cam olduğu anlaşılır. Aynı şekilde hadisin sıhhati ise nakledenlerin adaletine kıyas edilir. Ayrıca o kelamın, nübüvvet sözlerinden olan bir kelam olmaya müsait olması gerekir. Sakîm ve münker olan hadis de, bu hadisin rivayetinde adil olmayan bir kişinin teferrüdü ile bilinir.”¹¹

İşte İbn Ebû Hâtîm, muhaddis âlimler nezdinde hadisin sıhhatinin ölçülerini, cerh ve ta'dîl âlimlerinin haberler ve raviler hakkındaki görüşlerine tahsis ettiği bu eserinde ortaya koymaktadır. Ve burada metne tenkîdî bir bakışı, o hadis hakkında hüküm verme konusundaki esas nokta olarak belirlemektedir. Bu durumu naklederken bunu şahsi görüşü veya seçimi olarak nakletmemekte bilakis bu meseleyi re'y ehlinden bir fakîh ile babasının arasında geçen bir olayı¹² anlattıktan sonra söylemektedir. Ki bu olayda, Re'y ehli âlimlerinden olan o kişi, babasının râviler ve hadisler hakkındaki hükümlerini ve sözlerini tenkid etmiş; Ebû Hâtîm er-Râzî (İbn Ebû Hâtîm'in babası) de o fakîhe, sözlerinin şahsi değerlendirmelere değil belirli ölçülere dayandığını ifade etmiş ve bunu teyit etmesi için kendisine hadisler sormasını ve cevaplarını aynı hadisleri soracağı cerh-ta'dîl ve ilelül-hadis ilimlerini iyi bilen başka bir hadis âliminin cevabı ile karşılaştırmasını önermişti. Şayet iki hüküm aynı olursa o fakîhin, bu ilmin belirli bir takım kriterlerinin var olduğunu anlaması gerekecek, fakat diğer muhaddisin verdiği hüküm ile kendisinin verdiği hüküm farklı olursa işte o zaman “Ey ehl-i hadis sizin hadisler konusunda vermiş olduğunuz hükümler şahsî kriterler üzerine bina edilmiştir” demeye hakkı olacaktı. Bu olay Ebû Hâtîm'in ve diğer muhaddisin verdiği hükmün aynı olmasıyla neticelendi.

Metin tenkidi konusunda cerh ve ta'dîl imamlarının özel ilgilerine delalet eden diğer bir belge, İbn Receb el-Hanbelî'nin *Şerhu İlelî't-Tirmizi* isimli eserinin sonunda “Kavâid fi'l-ilel”-iletler hakkında kaideler- başlığı altında zikretmiş olduğu meseledir. Orada şöyle demektedir: “Sağlam ve hafız olan münekkîd imamların kısa sözleri ile bu kitabı bitirelim. Bu sözler hadis ilminde külli kaideler gibidir. Bunların altına birçok cüz'i mesele girer...”

¹¹ İbn Ebû Hâtîm er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, *Takdumeti'l-ma'rife li kitâbi'l-cerh ve't-ta'dîl (Mukaddimetu'l-cerh ve't-ta'dîl)*, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ty.), I, 351.

¹² İbn Ebû Hâtîm er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 349-351.

Kaide: Rey ile ilgilenen fakîhler, rey ile meşgul olmak kendilerinde galip olduğu zaman, hadisi gerektiği gibi hıfz etmezler. O hadisin senetlerini de metinlerini de tam bir şekilde ortaya koymazlar. Senetlerin ezberlenmesinde çok hata ederler, metinleri mana ile rivayet ederler, o hadislerin lafızlarında hadis hafızlarına muhalefet ederler. Bazen bir takım lafızlar getirirler ki; kendi aralarında meşhur olan fukahâ lafızları ile hadisi rivayet ederler. Nitekim Şerîk müzâraa konusunda Rafi b. Hadic hadisini ihtisar etmiş ve onu başka bir ibareyle zikrederek şöyle demiştir: “Kim başkasının toprağında onun izni olmadan bir şeyler ekse ondan biten şeylerden hiçbir şey alamaz, sadece harcamış olduğu parası onundur.” Bu rivayet fukahâ kelamına benziyor.

Aynı şekilde Enes (ra) hadisini de bu şekilde rivayet etmiştir: “Efendimiz (sas.) iki rıtlı su ile abdest alırdı.” Bunu da Şerîk kendi anladığı mana ile rivayet etmiştir. Halbuki hadis-i şerifin asıl lafzı şöyledir. “Efendimiz (sas.) bir müd su ile abdest alırdı.” Müd, Küfe ehline göre iki rıttır. Aynı şekilde fakîh olan Süleyman b. Musa ed-Dimeşkî hadisleri yaygın olmayan lafızlarla rivayet ederdi. Yine Küfe fakîhleri ve başlarında Hammad b. Ebî Süleyman ve ona tabi olanlar, Hatem b. Uteybe ve İmam Malik’in talebesi Abdullah b. Nafi’ Sabiğ ve diğerleri de bu şekilde rivayet ederdi.

İbn Hibbân bu hususta şöyle demektedir: “Fakîh ezberinden hadis rivayet ettiği zaman ve rivayetinde de sîka ise onun haberi ile ihticâc (delil ve hüccet göstermek) caiz değildir. Zira o ezberden hadis rivayet ettiği zaman genel olarak durum şudur ki; bunlar senetleri değil, metinleri ezberler ve biz fıkıh ehlinde oturup kalktığımız insanların çoğunu böyle gördük. Bir haberi ezberledikleri zaman ancak metnini ezberler ve senetlere doğrudan “Rasulullah dedi ki” diyerek başlar, kendileri ile Efendimiz (sas.) arasında kimseyi zikretmezlerdi. Bundan dolayı fakîh kendi ezberinden hadis rivayet ettiği zaman çoğu zaman isimleri değiştirmiş olabilir. Senesinde kalb etmiş, mevkuf hadisi merfu, mürsel hadisi mevkuf yapmış olabilir ki bunu da bilmeden yapmış olur. Çünkü bu ilimle uğraşmadığı için metni de kendi görüşüne göre rivayet etmiş olabilir. Bundan dolayıdır ki, bu tür fakîhlerin hadis rivayetleri kendi hafızalarından olduğu zaman onunla ihticac edilmez. Ancak bir kitaptan rivayet ediyorsa veya senetlerde sîka imamlara muvafık rivayet ediyorsa ise onun hadisi ile o zaman ihticac edilir.¹³

Diyorum ki; (İbn Receb) bu durum fakîh, hadis metninin hafızı ise böyledir. Ancak fakîhlerden hadislerin lafızlarını ezberlemeyenlere, hadisleri mana ile rivayet edenlere gelince bunların metinlerinden rivayet ettikleri ile ihticac edilmemesi gerekir. Ancak metinleri diğer sîka ravilerin metinlerine muvafık olursa veya o hadisi güvenilir bir kitaptan rivayet ederse o zaman

¹³ İbn Hibbân el-Bustî, *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâ ve'l-metrûkîn*, (Mekke: Daru'l-Baz, t.y.), I, 93.

ihdicac edilebilir. Çünkü genel olan şudur ki; fakîh o hadisin manasından kendi anladığı şekilde rivayet eder. Ve insanların anlaması da birbirinden farklılık arz eder. Bundan dolayıdır ki; birçok fakîhin hadisleri, çok uzak te'villerle açıkladıklarını görmekteyiz. Öyle bir şekilde ki; bu işi bilen ve insaflı olan biri kesinlikle anlar ki bu te'vil edilen mana, tam olarak murad edilen mana değildir, fakat o hadisi anladığı mana üzere rivayet etmektedir. Biraz önce geçtiği üzere Şerik, bir müd su ile abdest hadisini kendi anladığı mana ile rivayet etmiştir. Halbuki yeryüzünün çoğu fakîhi ona bu konuda muhalefet etmektedir.

Kaide: Fakîh olmayan sîka hadis hafızlarının ezberlerinden hadis rivayet etmeleri hakkında da İbn Hibbân şöyle demektedir: Bana göre onların hadisleri ile de ihticac olunmaz. Zira bu kişiler hadislerin metinlerini ezberlemekten ziyade senetlerini ve tariklerini ezberlemeye önem verirler. Bizim gördüğümüz hafız muhaddislerin çoğu tarikleri/senetleri hıfz etmekteydiler. Biz ömrümüzün bir kısmında onlarla ilim müzakeresi için beraber olmuşuzdur. Onlar rivayet etmiş oldukları hadislerin metinlerinden ancak bir kelime zikrederek o metne işaret ediyorlardı. Durumu böyle olan kişi fakîh de değilse bilmeden metni karıştırabilir ve manayı da başka bir manaya çevirebilir. Bundan dolayı böyle bir kişinin rivayet etmiş olduğu hadis ile ihticac edilmez ancak yazmış olduğu kitabından rivayet ederse veya rivayeti başka güvenilir(sîka) ravilerin rivayetlerine uyumlu olursa alınabilir.¹⁴

İbn Receb ise şöyle demektedir:

Biz İbn Hibbân'ın bu sözünü önceden zikrettik. Fakat bu tamamen mutlak bir kaide değildir. Bu metinleri ezberlemediği ve zabt etmediği bilinen kişiler hakkında böyledir. Belki bu durum İbn Hibbân'ın zamanında yaşamış olan müteahhirûn hadis âlimleri için geçerli olabilir. Fakat İmam Şu'be, İmam A'meş, Ebû İshâk ve diğerleri gibi mütekaddimûn hadis âlimlerine gelince hiç kimse bunlar hakkında böyle bir şey diyemez. Zira mutkin olan (usta/işini iyi yapan) hadis ravisinin durumu hem senedi hem metni ezberlemesidir. Ancak o kişi hakkında bu durumun tersine vakıf olunursa bu hariç. Allah-ü Teâla daha iyi bilir.

Yine daha evvel İmam Şafi'nin, hadisi mana ile rivayet eden ve hadisin lafzını ezberlemeyen kişinin rivayet ettiği manaları anlayabilecek birisi olması ve mananın kullanılacağı lafızları bilmesi şarttır dediği; hadisi lafızıyla rivayet edenler hakkında ise, hadisin lafzını ezberlemiş olması ve iyice zabt etmesi şarttır, dediği geçmişti.¹⁵

¹⁴ İbn Hibbân el-Bustî, I, 93.

¹⁵ İbn Receb el-Hanbeli, Ebü'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed, *Şerhu İleli't-Tirmizi*, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1421), II, 833-837.

Uzun olmasına rağmen ben bu bölümü aktardım. Çünkü İbn Receb sözünün başında –ki İbn Receb hadis ilminde tam ehliyet sahibidir- açıkça, zikredeceği şeyin bu ilmin büyük imamlarının ortaya koyduğu külli kaideler olduğunu söylemiştir. Bunun ardından da cerh ve ta'dil imamları nezdinde metin tenkidi ile alakalı çok değerli tespitler zikretmiştir. Anlatmış olduğu hususlar o kadar net ve açıktır ki, bunları açıklamaya ihtiyaç bulunmamaktadır.

Bütün bunlar cerh ve ta'dil âlimlerinin râviler hakkında hüküm verirken, hadisin metnini tenkide göstermiş oldukları ehemmiyete delalet etmektedir. Allâme Şeyh Abdurrahman b. Yahyâ el-Muğlemî el-Yemenî (rahimehullah) kendisi H.14. asrın en büyük hadis âlimlerinden kabul edilir ve ilel, cerh ve ta'dil kitapları hakkında en çok söz sahibi kişi olarak bilinir. Bu zat şu sözleriyle bu ilmî hakikati kabul etmiştir: "Ricalü'l-hadis kaynakları ve onlardaki teracim hakkında araştırma yapıldığında hadis âlimlerinin "münker hadis", "bâtil", "mevzû" diye isimlendirdiği birçok hadis bulurlar ve raviler hakkında da "münker hadis rivayet eden", "münker hadisler sahibi", "münker hadisleri var", "hadisi münker" gibi ifadeler görürler ki, bu konu hakkında derinlemesine inceleme yapıldığında bu hükümlerin çoğunun mana yönünden olduğu anlaşılır. O halde bu ilmin imamları, aktardıkları hadislere bakarak, ravilerin güvenilir oluşu konusunda münker hadis rivayet edenleri tenkid etmişlerse şu sonuca ulaşılır ki, bütün münker hadislerin senedinde cerh edilmiş bir râvi bulunmaktadır. Bundan dolayı hadis âlimleri bir hadisi münker bulduklarında senediyle ilgilenmişler ve o hadisin zayıflığını gösteren bir şey bulduklarında onu zikretmişlerdir. Çoğu zaman da metinle ilgili bir şey açıklamadan bununla yetinmişlerdir.

İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzûât'*ına bakıldığında da şu görülmektedir: O, münker gördüğü metinleri doğrudan tenkit etmekte ama çoğu zaman bunu açıkça söylemeyerek sadece senedini tenkit etmeyi genellikle yeterli görmektedir. Aynı şekilde *ilel*, *terâcim* ve *tabakât* kitaplarında illetli bulunan hadislerin çoğunun metinleri tenkit edilmektedir. Ancak hadis imamları bunu zikretmek yerine ravi hakkında hadisi "münkerdir", vb. ifadeler ile veya raviyi tenkid ile veya senetteki bir boşluğa değinmekle yetinmektedirler. Yahut ta "Bu adam şu adama kavuşmamıştır, ondan hadis işitmemiştir, sema ile zikretmemiştir, bunda ızdırap vardır, ondan başka kimse bunu rivayet etmemiştir, başkaları ona muhalefet etmiştir, bu mevkufl bir şekilde rivayet ediliyor o daha sahihtir" gibi sözlerle raviyi ya da senedi tenkit etmektedirler.¹⁶

Bizim "cerh ve ta'dil âlimleri hadisler ve ravileri hakkında hüküm vermeden önce ravilerin naklettikleri hadis metinlerinin tenkidine özel bir önem ve

¹⁶ Muallimî, Abdurrahman b. Yahyâ b. Ali, *el-Envâru'l-kâşife lima fi kitâbi edva ale's-sünne mine'z-züel ve't-tadil fi'l-mücazeze*, (Beyrut: Mektebetü'l-İslami, 1405), s. 256-257.

itina göstermişlerdir” sözümüzün doğruluğunun en büyük şahidi, İbn Hibbân’ın *el-Mecrûhîn* ve İbn Adî’nin *el-Kâmil* adlı eserlerini -ki bu iki eser raviler hakkındaki hükümlerin sebeplerini de açıklığa kavuşturan geniş cerh ve ta’dil kaynaklarının en önemlilerindendir- dikkatli bir şekilde inceleyen bir araştırmacının da vakıf olacağı metin tenkidi ile alakalı birçok örnektir. Ki bu durum merviyatında sahih olmayan metinler bulunan birçok râvi hakkında geçerlidir.

Mesela İbn Hibbân’ın cerh ettiği bazı ravilerin tercemelerinde zikrettiği “bu batıl bir metindir”¹⁷, “bu aslı olmayan bir metindir”¹⁸, “bu mablûb bir metindir”¹⁹ ve “bunlar zayıf metinlerdir”²⁰ gibi ifadeler bunun örneklerindedir.

Hafız İbn Adî’ye gelince *el-Kâmil fi’l-duafâ* adlı eserinde raviler hakkında hüküm verirken onların naklettikleri metinleri dikkate almanın önemini pek çok kez beyan etmiştir. Örneğin; “Eş’as b. Abdirrahman b. Zübeyd’in rivayet etmiş olduğu hadislerin metinlerinde münker bir şey ve hadisleri hakkında da Nesâî’ninki dışında hiçbir tenkit bulamadım ki bana göre İmam Nesâî onun hakkında aşırı gitmiş ve şöyle demiştir: “Bu zat sîka değildir”. Fakat ben onun bütün rivayet ettiği hadislere baktım ve onun hiçbir münker hadisini bulamadım.”²¹ demektedir.

Başka bir yerde ise şöyle demektedir: “Eş’as’ın rivayet ettiği hiçbir rivayette münker bir metin bulamadım. Ancak bazen isnadı karıştırarak ihtilaf etmektedir.”²² Başka bir yerde de şöyle demektedir: “Usâme b. Zeyd’in ne senet ne de metin açısından hiçbir münker hadisini görmedim ve onun hadisinin delil olmaya uygun olduğu kanaatindeyim.”²³ Başka bir yerde ise şöyle demektedir: “Hâlid’in bu zikretmiş olduğum hadis dışında hocalarından tek başına rivayet etmiş olduğu ferd ve garib rivayetleri bulunmaktadır fakat bunlar çok değildir. Onun hadisinin alınmasında bir sakınca olmadığı düşüncesindeyim. Çünkü onun hadisleri içerisinde münker bir metin bulamadım.”²⁴ Yine şöyle demektedir: “Hafs b. Ömer’in bu zikrettiğimiz hadis dışında başka hadisleri de vardır ve hepsinin metni ya da senedi münkerdir. Bu kişi zayıf görülmeye daha yakındır.”²⁵

¹⁷ İbn Hibbân el-Bustî, Ebû Hâtim Muhammed, *Kitabü’l-mecrûhîn*, I, 178, 180; II, 294.

¹⁸ İbn Hibbân el-Bustî, I, 179.

¹⁹ İbn Hibbân el-Bustî, I, 172.

²⁰ İbn Hibbân el-Bustî, I, 280, 351, 384; II, 206.

²¹ İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fi’l-duafâ’r-ricâl*, (Beyrut: Daru’l-Fikr, 1409), I, 379.

²² İbn Adî, I, 373.

²³ İbn Adî, I, 379.

²⁴ İbn Adî, III, 9.

²⁵ İbn Adî, II, 389.

Bu değerlendirmelerin benzerleri İbn Adî'nin eserinde daha da çok bulunmaktadır.²⁶ Bunlar bazen bir ravinin zayıf olmadığını bazen de zayıf olduğunu ispat etmek için kullanmıştır.

2. Cerh ve Ta'dil Âlimlerine Göre Metin Tenkidini Gerektirecek Sebepler ve Bunun Raviler Hakkındaki Hükme Tesiri

Rical ve ilel kitaplarında yer alan metin tenkidi ile ilgili onlarca örneği derin bir şekilde düşündükten sonra benim için şu açıklığa kavuşmuştur ki, cerh ve ta'dil âlimleri nezdinde, bir rivayetin ravilerinin nakdini gerektiren metinle ilişkili sebepler şu üç durumun dışında değildir. Bu üç durum; *muhalefet*, *teferrüd* ve *ıztırâbdır*.

Bu, ehemmiyetlerine ve çok kullanımlarına göre benim uygun gördüğüm sıralamadır. Metinlerdeki yalan ve uydurmaları zikretmedim çünkü bu ravinin adaleti ile alakalı bir durumdur ve de öyle bir rivayetin durumu çok açıktır. Şöyle ki; bu durumla (yalancılıkla) vasf edilen kişinin rivayeti mevzûdur. Böyle bir hadis riayetini, açıklamak ve ümmeti ondan sakındırmak maksadı haricinde zikretmek helal değildir. Bu sebeplerin dışında mevzû rivayetlerin gizlenmesi gerekir. Bununla beraber teferrüdün çeşitlerinden birincisinde yalan haberlerle ilgili bazı hususlara işaret etmeyi de ihmal etmedim. Aşağıda bu sebepleri açıklayabilmek maksadıyla bazı örnekleri zikrederek izahta bulunacağız.

Birinci Sebep: Muhalefet

Bizim burada muhalefetten kastettiğimiz cerh ve ta'dil âlimlerine göre inceleme konusu olan ravinin rivayet ettiği hadis metninin aşağıda verilen asıllardan birisi ile çatışması durumudur:

- 1- Kuran-ı Kerim'in sarih ayetleri
- 2- Sahih sünnet-i nebevi
- 3- İcma
- 4- Hadis ravisinin sözü veya fiili²⁷

İbn Hacer'in "İletlerin çözüme kavuşturulması hususu gerçekte ihtilafın açıklanmasına dayalıdır" sözü, cerh ve ta'dil âlimlerinin muhalefet olgusunu esas olarak dikkate aldıklarını ve muhalefeti, ravilerin durumlarının araştırılmasında ve onlar hakkında hüküm verilmesinde tenkid faaliyetinin

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bk; İbn Adî, I, 328; II, 405; III, 239, 330, 335; IV, 99, 117, 278; V, 238; VI, 376.

²⁷ Bu türden muhalefetle ilgili karşılaştığım çoğu metinde muhalefet eden ravi, sahabi veya tabiidir.

bir rüknü olarak kabul ettiklerini ortaya koymaktadır.²⁸ Hadis âlimlerine göre *İlel* ilmi, hadis tenkidinin uygulamaya yönelik tarafını teşkil eder. Herhangi bir ravinin muhalefet ettiğine dair hüküm vermek ilel ilminin özüdür. Bunun neticesi ise eğer muhalefet tekrar ederse ravi hakkında “zayıf”, “salih”, “saduk”, “leyse bi mutkin”, “metruk” veya “sîkadır fakat hataları vardır” gibi hükümlere varmaktır. Bunlar gerçekte, cerh ve ta’dil âlimlerinin hadis ravileri hakkında verilecek hükmü açıklamadan önce uyguladıkları tenkit faaliyetinin sonucu olan ifadelerdir. Binaenaleyh şunu söyleyebiliriz ki, hadis illetleri ilminin temelini oluşturan tenkit faaliyetinin metotları ve araçları, hükmü ortaya koymadan evvelki merhaleyi teşkil eder. Böylelikle hadis metinlerinin muhalefet sebebiyle eleştirisinin, cerh ve ta’dil âlimlerine göre tenkit ameliyesinin en önemli rükünlerinden biri olduğu ortaya çıkmaktadır.

Cerh ve ta’dil âlimlerinin meşhurlarından olan İbn Hibbân’ın itibar metoduyla ravilerle ilgili bilgi elde etme hakkında genel bir kaide belirlemeye çalışırken ifade ettiği²⁹ “Mütaba’at veya şahid bulunmaz ve rivayet üç esasa muhalif olursa anlaşılır ki o rivayet şüphesiz bir şekilde mevzûdur ve o haberi tek başına rivayet eden kimse de gerçekte onu uydurandır” beyanı genel olarak dikkate alındığında, cerh ve ta’dil imamlarının Kur’an’ın zahirine muhalefeti sebebiyle hadis metinlerini tenkid ettiklerine delalet etmektedir.³⁰

İbn Hibbân’ın üç asıl ile kastettiği Kitap, sünnet ve sahabe icması’dır. İbn Hibbân *Sahih*’inin başka yerinde de “bize göre icmâ sahabenin icmâsıdır” demektedir.³¹ Bu ifade ettiğimizi, Abdullah b. Mesud’dan “Su bulamayanın nebize abdest alması”³² hadisini rivayet eden Ebu Zeyd’in tercemesinde İbn Hibbân’ın zikrettiği şu sözleri kesin bir şekilde göstermektedir.

“Ebu Zeyd, Abdullah b. Mesud’dan başka bir ravi tarafından nakledilmeyen bir rivayet aktarmakta, kendisinin kim olduğu, babasının kim olduğu ve nereli olduğu da bilinmemektedir. Bir insan bu vasıflara sahip olur da ve sadece Kitab’a, Sünnet’e, icma’ya,

²⁸ İbn Hacer, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *en-Nüket ala kitâbi İbni’s-Salâh*, thk. Rebi’ b. Hadi Umeyr, (Medine: el-Camiatu’l-İslamiyye, 1404), II, 711.

²⁹ İtibar kavramının anlamı ve örnekler için bkz.: İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temûmî, *Sahihu İbn Hibbân bi tertibi İbn Balabân*, thk: Şuayb el-Arnâvut, (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1414), I, 154-155. İtibar: Tek bir ravinin rivayet ettiği hadisi, ondan başkasının da rivayet edip etmediğinin araştırılmasıdır. Bkz.: el-Humeysî, Abdurrahman b. İbrahim, *Mu’cemu ulûmi’l-hadisi’n-nebevî*, (Cidde: Daru’l-Endülüsi’l-Hadrâ, 1421), s. 43.

³⁰ İbn Hibbân, *Sahih*, I, 155.

³¹ İbn Hibbân, *Sahih*, V, 471.

³² Bu hadisin tahriri ve hadis âlimlerinin görüşleri için bkz.: Zeylâi, Ebû Muhammed Cemaeddin Abdullah b. Yusuf b. Muhammed, *Nasbu’r-riyâ li-ehâdîsi’l-Hidaye*, (Kahire: Daru’l-Me’mun, 1357), I, 137, 148.

kıyas'a, ichtihad'a muhalif olan bir haber-i vahid rivayet ederse ondan uzak durmak gerekir. Bu nedenle İbn Mesud'dan rivayet ettiği Hz. Peygamber'in nebiz ile abdest aldığı belirten rivayeti delil olamaz.³³

Hafız İbn Adî bu hadisi tenkidinde "Bu Kur'an'ın hilafıdır" demektedir.³⁴ Yani Kur'an-ı Kerim'de Maide Suresinin altıncı ayetinde "Su bulamayan temiz toprak ile teyemmüm etsin" buyurulmakta, Kur'an'ın zahirinden temiz su bulunamadığında teyemmüme geçileceği anlaşılmaktadır. Söz konusu hadisin zahiri ise Kur'an'la çelişmektedir. Çünkü hadis rivayeti hurmadan nebize çevrilen suya delalet etmektedir. Ancak bu, değişikliğe uğramış ve nitelikleri değişmemiş asıl sudan sarf-ı nazarla nebiz diye isimlendirilmiştir. İşte bu sebeple cerh ve ta'dil âlimlerinin büyüklerinden olan İbn Hibbân ve İbn Adî "bu hadis Kur'an'a muhaliftir" diyerek Ebu Zeyd'i eleştirmişler ve onun İbn Mesud'dan rivayette tek kaldığını söylemişlerdir. Bu, İbn Hibbân'ın yukarıda ifade ettiği kaideye uygulamalı bir örnektir.

Tespit edebildiğim kadarıyla cerh ve ta'dil âlimlerinden birisinin hadis metninin Kur'an'ın sarihine muhalif olmasını bir tenkid sebebi olarak görmediğine rastlamadım. Fakat vakıf olabildiklerimden şöyle bir sonuç çıkmaktadır ki; cerh ve ta'dil âlimlerinin Kur'an'a muhalif olması sebebiyle tenkid ettikleri hadis metinleri hakkındaki açık ifadeleri gerçekten azdır. Bu; benim görüşüme göre, onların metnin münker ve muhalif bir metin olduğunu beyan ederken sadece yukarıda zikredilen (Kur'an'a muhalefet) sebebe dayanmaksızın başkaca sebepleri de kullanmalarından kaynaklanmaktadır. Cerh ve ta'dil âlimlerinin bu anlayışlarının izahı inşallah üçüncü bölümde gelecektir.

Hadis metninin başka bir hadis metnine muhalefeti meselesi cerh ve ta'dil âlimlerinin sözlerinde çokça bulunan bir husustur. Buna örnek olarak Ebu Kays Abdurrahman b. Sevrân'ın Huzeyl b. Şurahbil'den onun da Muğîre b. Şu'be den rivayet ettiği ve rivayetinde tek kaldığı hadistir. O şöyle demiştir "Rasulullah (sas.) abdest aldı ve çoraplarına mesh etti".³⁵

³³ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, III, 158.

³⁴ İbn Adî, *el-Kâmil fi dua'fâi'r-ricâl*, VII, 292.

³⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (Beyrut: Mektebetü'l-İslami, 1403), IV, 252; Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, (Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, t.y.), Hadis no:159; Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî *el-Câmi'*, thk: Ahmed Şakir, (Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ty.), Hadis no: 99; Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Sünenü'l-kebîr*, thk. Abdülğaffar Süleyman Bündari, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991/1411), Hadis no: 130; İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, thk: Muhammed Fuat Abdülbâkî, (Beyrut: Daru'l-Fikr, t.y.), Hadis no: 559; İbn Hüzeyme, Muhammed b. İshâk, thk: Muhammed Mustafa el-Azami, *es-Sahih*, (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, t.y.), Hadis no: 198; İbn Hibbân, *es-Sahih*, Hadis no: 1338.

Önde gelen cerh ve ta'dil âlimlerinin birçoğu bu metni eleştirmektedir ki, İmam Müslim b. Haccâc bunlardandır. O, bu konuda şöyle demiştir:

“Ebû Kays el-Evdî ve Huzeyl b. Şurahbil büyük imamlara muhalefet etmelerinin yanı sıra, bu hadisi (doğru bir şekilde) de tahammül edememişlerdir. Ki büyük hadis âlimleri bu hadisi Muğîre'den, “Rasulullah mestleri üzerine mesh etti” şeklinde rivayet etmişlerdir. Ebû Kays ve Huzeyl gibileri yüzünden Kur'an'ın zahirini terk etmeyiz.”³⁶

Burada kastedilen, İmam Müslim'in “çoraplara mesh” ifadesini sahih bulmadığıdır. Ki onun bu hadisi illetli kabul ederek tenkit etmesinin sebebi, hadisi tek başına rivayet eden Ebu'l-Kays'a pek çok önemli hadis ravisinin muhalefet etmiş olmasıdır. Zira onlar hadisi Muğîre'den “çoraplar” yerine “mestler” lafzıyla rivayet etmişlerdir. Ayrıca Müslim, Kur'an'ın zahirinden anlaşılmananın abdestte ayakları yıkamayı gerekli kıldığına dikkat çekmiştir. Nitekim “abdest ayeti” olarak da bilinen Maide Suresi'nin altıncı ayeti buna delalet etmektedir. Bu hadisin sübûtunda, “muhalefet” nedeniyle, şüphe olduğu sürece; abdestte ayakları yıkamanın yerine çorapları mesh etmenin caiz olduğu söylenemez. İmam Müslim'in bu sözü bu hadisin sübûtunun muhtemel olduğuna ve zayıflığına hükmetmenin ise kat'i olmadığına delalet etmektedir.

Bazı münekkidlerin bu hadisin sahih olduğunu söylemeleri kendi bakış açlarına göre ihtilafa düştüklerini göstermektedir. Onlar bu rivayetin, diğerlerinin Muğîre'den rivayet ettiği hadise muhalif olmadığını düşünmektedirler ki, rivayetin sahih olduğunu söyleyen Tirmîzî, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân bunlardandır.³⁷

Fakat önde gelen ilâlimleri, Ebû Kays hadisinin Muğîre b. Şu'be'den mahfuz olan rivayete muhalefeti sebebiyle münker olduğu görüşündedirler. İbn Medînî; “Muğîre'nin hadisini Medine, Kufe ve Basra ehli ve Huzeyl b. Şurahbil rivayet etmiş ancak sadece Huzeyl b. Şurahbil “çoraplar üzerine meshetti” şeklinde naklederek insanlara muhalefet etmiştir”³⁸ demektedir. İbn Maîn; “Ebu Kays hariç insanların çoğu “mestler üzerine” şeklinde rivayet ediyor” demiştir.³⁹

³⁶ Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin, *es-Sünenü'l-kebîr*, (Beyrut: Daru'l-Marife, t.y.), I, 284.

³⁷ Bkz.: 33 No'lu dipnot.

³⁸ Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kebîr*, I, 284.

³⁹ Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kebîr*, I, 284.

Bu görüş Süfyan es-Sevrî, Abdurrahman b. Mehdi, Ahmed b. Hanbel, Ebu Dâvûd, Nesâî, Dârekutnî, Beyhâkî ve diğerlerinin görüşüdür.⁴⁰

Onların bu hadis hakkındaki sözlerine binaen İmam Ahmed b. Hanbel, Ebî Kays hakkında “Hadislerinde başka muhaddislere muhalefet eder” demiştir. Ebu Hatim er-Râzî de, “leyse bi kaviyyin” (naklettiği hadis başka bir senedinin olup olmadığına bakılarak, itibar için, alınır), az hadisi vardır, hafız değildir, demektir. Ona “(Ebi Kays’ın) hadisleri nasıldır” diye sorulunca O “salihdir, -rivayet ettiği hadis yazılır ve incelenir- ve *leyyinü’l-hadist*, -rivayet ettiği hadis başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere alınır-, demiştir. Nesâî ise “leyse bihi be’s -rivayet ettiği hadis yazılır-” demiştir. Bu ifade, bu kişinin orta derecede bir hafızaya sahip olduğuna delalet etmektedir. İbn Maîn, İclî, İbn Hibbân ve diğer âlimler de Ebu Kays’ın sîka olduğuna dair görüş bildirmişlerdir.⁴¹

İmam Müslim, İbn Medîni ve İbn Maîn’in yukarıda geçen sözlerinden ortaya çıkan şudur ki, onlar Ebû Kays’ın rivayetini zayıf kabul etmelerinin sebebini onun Muğîre b. Şu’be’den nakledilen rivayete muhalefet etmesi üzerine bina etmişlerdir. Bu, hadis metninin, bizzat sahabeden rivayet edilmiş olmasına rağmen, başka bir metin ile karşılaştırılarak tenkit edilmesidir. Buna rağmen Tirmîzî, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân gibi bu hadisi sahih görenler, Ebû Kays’ın hadisini Muğîre’nin meşhur “mest üzerine mesh” hadisi ile alakası olmayan, başka bir hadis rivayeti olarak kabul etmektedirler.

Cerh ve ta’dil âlimlerinin hadis metinlerini tenkid etmeye verdikleri önemi ve bunun raviler hakkında hüküm vermede kullanılan tenkid faaliyetinin esaslarından olduğunu gösteren bir husus da, buna delalet eden bazı metinlerdir. Örneğin Ahmed b. Hanbel’e, Ebû İsrail el-Mülâî -adı İsmail b. Halife el-Absî’dir- hakkında sorulduğunda o “Hadislerinde başkalarına muhalefet etmiştir”⁴² şeklinde cevap verirken; İbn Adî ise bu ravi hakkında “bu ravinin rivayet ettiklerinin çoğu sîka ravilere muhalefet eder”⁴³ demektir. Ahmed b. Hanbel ve İbn Adî’in söyledikleri senedi de metni de içine almaktadır. Yine Ahmed b. Hanbel’e, Haccâc b. Ertât hakkında “Niye o da insanlar katında böyle (iyi) birisi olarak bilinmiyor” diye sorulduğunda, “Çünkü o’nun hadislerinde diğer insanların hadislerine göre ziyade vardır, neredeyse onun hadislerinde ziyade olmayan yoktur”⁴⁴ şeklinde cevap vermiştir. Bazı kişiler Haccâc hakkında “Bu kişinin durumu nedir?” diye

⁴⁰ Bk. Beyhâkî, *es-Sünenü’l-kebîr*, I/284; Ebû Dâvûd, *Sünen*, Hadis no: 159; Nesâî, *es-Sünenü’l-kebîr*, Hadis no: 130; Dârekutnî, Ali b. Ömer, *el-İlelü’l-vâride fi’l-ehâdîsi’n-nebeviyye*, thk. Mahfuzürrahmanallah Selefî, (Riyad: Daru Taybe, 1994/1414), VII, 112.

⁴¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, (Haydarabad: Matbaatü’l-Meclisî Dâireti’l-Maariifî’n-Nizamiyye, 1325), VI, 138.

⁴² Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma’rifetü’r-ricâl*, thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, (Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1408), II, 348.

⁴³ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 291.

⁴⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, III, 156.

sorduklarında: Ahmed b. Hanbel "hadislerinde ziyade yapar"⁴⁵ demiştir. Burada kastedilen, senette ziyade değil metinde ziyadedir. Çünkü Haccâc b. Ertât'ın hadislerini inceleyen genellikle onun senetlerinde ravilerin az olduğunu görür. Zira o tebe-i tabiindendir.⁴⁶ Ayrıca o isnatta tedlis yapan birisi olarak bilinir. Tedlisin asıl amacı ise senedi uzun değil kısa göstermektir. Şayet, Ahmed b. Hanbel, Haccâc b. Ertât hakkında senette başkasına muhalefet ediyor demek isteseydi "muhalefet ediyor" ifadesini kullanır "hadislerinde ziyade vardır" ya da "hadiste ziyade yapmaktadır" demezdi. Zaten hadis imamları onun bazı hadis metinlerindeki ziyadelerini belirlemişlerdir.⁴⁷

İmam Buhârî'nin de, Atâ b. Abdullah el-Horasânî'yi, rivayet ettiği hadislerin metinlerindeki muhalefet nedeniyle, zayıf kabul edişini çok güzel bir metinle açıkladığını görmekteyiz. Ki o şöyle demektedir: "Mâlik b. Enes'in rivayet ettiği raviler içerisinde Atâ el-Horasânî'den başka hadisi terk edilmeye layık olan kimseyi bilmiyorum. Tirmîzî de "Onun durumu (tenkit edilecek yönü) nedir?" diye sorduğumda "onun hadislerinin geneli maktûb hadistir" şeklinde cevap vermişti demektedir.

1. Atâ b. Abdullah el-Horasânî Said b. Müseyyeb'den şu ifadeyi içeren bir hadis nakletmiştir: "Ramazan'da orucunu bozan bir adam Rasulullah'a (sas.) geldi..." Said b. Müseyyeb'in bazı öğrencileri ona bu hadis hakkında soru sordular; O da, "Atâ benim hakkımda yalan uydurmuş ben böyle bir hadis rivayet etmedim" demiştir.⁴⁸
2. Atâ, Ebû Seleme'den o da Osman ve Zeyd b. Sâbit'ten "Îlâ" konusunda "Şayet dört ay geçerse bu bain talak olur" hadisini rivayet etmiş. Habib b. Ebu Sâbit, Tâvus'tan o da Osman'dan "Îlâ yapan hakkında beklenilir, tevakkuf edilir" diye rivayet etmiştir.
3. Atâ, Said b. Müseyyeb'den "Bir yerde dört gün ikamet edince artık namazların farzları dört kılınır" hadisini nakletmiştir. Dâvûd b. Ebu Hind ise Said b. Müseyyeb'den bunun tersine bir rivayet aktarmıştır.

Tirmizi; şayet Katâde de Said b. Müseyyeb'den "Bir yerde dört gün ikamet edince artık namazların farzları dört kılınır." şeklinde

⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl bi rivayeti Meymûn*, thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1408), s. 245.

⁴⁶ İbn Hacer *et-Takrîb*'inde onu yedinci tabakada zikretmiştir. Bu tabakada Tabiinin talebeleri olan "etbâ" yer almaktadır.

⁴⁷ Dârekutnî, Ali b. Ömer, *es-Sünen*, thk: Abdullah Haşim el-Yemânî, (Medine: 1386), I/405; İbn Adî, *el-Kamil*, II, 227-228.

⁴⁸ Olayla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, (Beyrut: Daru'l-Kütübî's-Sekafiyye, 1407), VI, 474.

Ata'nın rivayetinin aynısını rivayet ederse dediğinde, Muhammed: "Katâde de bu rivayeti Atâ'dan almış olabilir"⁴⁹ demiştir.

Bu açık ifadelerde İmam Buhârî'nin Atâ el-Horasânî'yi zayıf kabul etmesinin delillerini serdettiğini görmekteyiz. Ve burada, delillerin tamamının metin tenkidi ile ilişkili olduğuna şahit olmaktadır. Buhârî'den falanca "münkeru'l-hadistir", "muhafeft eder", "vehim sahibidir" veya bunun gibi bir ifadenin nakledildiğini gördüğümüzde raviler hakkında verilen bu hükümlerin aynı zamanda metne yönelik olduğu hususu göz ardı edilmemelidir.

Yukarıdakilere ek olarak bu hakikati tekit eden bir örnek de Buhârî'nin, Salih b. Muhammed b. Zaide hakkında "münkeru'l-hadis" demesidir.⁵⁰ Buhârî'nin bu hükmünün sebebi hakkında şu aktarılmaktadır: Buhârî'ye Tirmizi, Salih > Salim > babası > Abdullah b. Ömer tarihiyle rivayet edilen "Rasulullah (sas.) ganimet mallarından çalarken görürseniz onun eşyalarını yakın dedi" şeklinde rivayet edilen hadisi sormuştur.

Buhârî, bu hadisi zayıf kabul etmiş, "Ebu Hureyre'den rivayet edilen Mid'am kıssasındaki hadis ve Zeyd b. Hâlid'den nakledilen inci çalan bir adam hakkındaki hadis, bu hadise muhafeft etmektedir" diyerek bu hadisleri ifade etmiş ve Hz. Peygamber'den, ganimetten mal çalan kişinin eşyalarının yakılacağı konusunda bir şey zikretmemiştir. Tirmizi'nin bu ravi hakkındaki sorusuna ise, "Salih b. Muhammed b. Ebu Zaide -künyesi Ebu Vakid'dir- "münkeru'l-hadis"tir ben ondan bir şey rivayet etmem"⁵¹ cevabını vermiştir.

Bu örneklerden şunu anlamaktayız ki, Buhârî (r.a.) eserlerinin birçok yerinde görüldüğü üzere metin tenkidine önem vermektedir.

Durum ne olursa olsun en çok teessüf edilecek husus, cerh ve ta'dil âlimlerinin hükümlerinin muhtasar olması ve genellikle bu hükmün sebeplerinin beyan edilmemesidir. Bundan dolayı, Buhârî'nin, Atâ el-Horasânî'nin zayıflığına hükmeden yukarıdaki ifadelerinin, müfesser örneklerin azlığından dolayı, değerli bir metin olduğu kanaatindeyiz.

Yukarıdakine benzer bir şekilde metin tenkidi içeren değerlendirmelerine şahit olduğum cerh ve ta'dil âlimlerinden bir tanesi de İmam İbrahim b. Yakup el-Cûzcânî'dir. Ben onun birkaç hükmüne rastladım ki, bunlardan bir tanesi de Âsım b. Damre'nin zayıf olduğu hakkındaki beyanıdır. Süfyan es-Sevrî'nin "Biz Âsım'ın hadislerini Hâris'in hadislerinden üstün sayarız" beyanına rağmen o, "Âsım b. Damre benim nezdimde, -daif olarak kabul edilen Hâris b. Abdullah el-A'ver'den- daha garîb birisidir" demekte (ve

⁴⁹ Tirmizi, *İlelü'l-kebîr*, (Beirut: Alemü'l-Kütüb, 1409), s. 271-272.

⁵⁰ Buhari, *ed-Duafâu's-sağîr*, (Beirut: Daru'l-Marife, 1406), s. 59.

⁵¹ Tirmizi, *İlelü'l-kebîr*, s. 238.

onun naklettiği şu rivayetleri esas alarak Âsım b. Damre'yi tenkit etmekte)dir:

1-Ebu İshâk, Âsım b. Damre'den Hz. Peygamber'in on altı rekât sünnet namazı kıldığını nakletmektedir:

“Rasulullah (sas.) güneş doğu tarafından ikinci vaktinde batı tarafındaki durumu gibi yükselinceye kadar bekler ve ardından kalkar iki rekât namaz kılar. Biraz daha yükselince dört rekât daha kılar. Güneş tam tepeden batıya doğru meyledince öğle namazından önce dört rekât, öğleden sonra da iki rekât kılar. İkinci'den önce de dört rekât kılar. İşte bu on altı rekâttir.”

Ey Allah'ın Kulları! Rasulullah'ın ashabından ve eşlerinden birisinin bu rekâtları anlatması gerekmez miydi? Çünkü onlar Rasulullah zamanında onunla beraberlerdi. Aişe (r.a.)'dan aktarılan, sünnet namazların on iki rekât olduğudur. İbn Ömer'den rivayet edilen ise on rekât olduğudur. Ümmetin geneli ise bu sünnet namazların bir kısmı gece ve bir kısmı gündüz olmak üzere on iki rekât olduğunu bilmektedir. Şayet birisi “Rasulullah'tan birçok hadis, ravisi tek olduğu halde nakledilmektedir” derse ona şöyle cevap verilir. Doğru söylüyorsun, Rasulullah bir gün otururken hikmetli sözlerinden bir söz söyler de bir daha onu tekrar etmezdi ve o sözü sadece bir kişi ezberlerdi. Ama Âsım'ın dediği gibi bunlar namaz rekâtlarıdır, Peygamberimiz bunlara devam ettiği için bunlar birbiri ile karıştırılmaz.

2- Sonra ümmetin rivayetine ve ittifakına da, Hammad b. Seleme > Sümâme b. Abdullah > Enes tarikiyle naklettiği “25 deve olunca 5 koyun zekat verilir” hadisiyle muhalefet etmektedir. Zira, Ebu Bekir (ra.), Rasulullah'ın (sas.) yirmi beş deveden az olduğunda her beş devede bir koyunu zekât olarak farz kıldığını beyan etmiştir. Şayet deve adedi yirmi beşe ulaşırsa on aylık hamile bir deve zekat olarak verilir. Zührî'nin, Abdullah b. Ömer'den rivayet ettiği de, Süfyân b. Uyeyne'nin Zührî'den rivayet ettiği de böyledir.”⁵² (Yani Âsım'ın rivayeti hepsinin rivayetine muhalefet etmektedir.)

Bu ibaredeki gerçekten apaçık olan durum şudur: Cûzcânî'nin Âsım b. Damre'yi zayıf görmesinin nedeni, onun rivayet ettiği hadis metninde kendisinden daha sîka olan bir raviye muhalefetidir. Yukarıda zikredilenlere benzer farklı örnekler içeren metinler çoktur. Eğer uzatmaktan korkmasaydım ortaya konulanların haricinde daha birçok örnek zikrederdim.

Cerh ve ta'dil âlimlerinin hadis ravileri hakkında verdikleri hükümde etkili olan metin tenkidinde dikkate aldıkları muhalefet çeşitlerinden birisi de hadis metninin “icma”ya muhalif olmasıdır. Nitekim Ahmed b. Hanbel bazı

⁵² Cûzcânî, İbrahim b. Ya'kûb, *Ahvâlü'r-ricâl*, thk.: Subhi Samarrâî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1405), s. 43-45.

raviler hakkındaki tenkidinde bunu dikkate almıştır. Talhâ b. Yahyâ et-Teymî hakkında “sâlihu’l-hadîs”⁵³ derken, başka bir yerde de “Talhâ b. Yahyâ bana Berîd b. Ebi Bürde’den daha sevimlidir. Berîd, münker hadisleri rivayet eder. Talhâ ise, sadece “cennet kuşlarından biridir” hadisini rivayet etmiştir.⁵⁴

İmam Ahmed b. Hanbel’in tenkid ettiği “cennet kuşlarından biridir” hadisini İmam Müslim *Sahih*’inde Talhâ b. Yahyâ’nın halası Aişe bt. Talhâ’dan o da müminlerin annesi Aişe’den şu şekilde rivayet etmiştir: Rasulullah (sas.) ensardan bir çocuğun cenazesine çağırıldı. Rasulullah’a: Ey Allah’ın Rasulü bu cennet kuşuna ne mutlu, kötülük işlemedi o çağa da ulaşmadı denildi. O da: “Ey Aişe ya böyle değilse, şüphesiz Allah bazı kimseleri daha babalarının sulblerinde iken cennet için yaratmış. Bazılarını da daha babalarının sulblerinde iken cehennem için yaratmıştır” dedi.⁵⁵

Hallâl, İmam Ahmed b. Hanbel’in bu hadisi eleştirme nedenini açıklar mahiyette bize şunu nakletmektedir: “Meymûne ile Ebu Abdullah müminlerin çocuklarının durumlarını müzakere ettiler. Ensarlı çocukla ilgili Hz. Aişe hadisini ve Resulullah’ın (sas.) sözünü zikrettiler. Ben Ebû Abdullah’ın birçok kere “bu hadis midir?!” dediğini işittim. O, hadisin ravileri arasında zayıf kabul ettiği bir kişinin olduğunu da ifade etti ki, o Talhâ idi. Ben birkaç kere şöyle söylediğini de işittim: Onların cennette olduğundan şüphe eden birisi var mı ki? O babasına irca edilir. Bu durumda nasıl şüphe edilebilir. Ancak müşriklerin çocukları hakkında ihtilaf edilmiştir.”⁵⁶

İmam Ahmed b. Hanbel’in sözünden, bu hadis metninin tenkid edilme sebebinin icmaya muhalefeti olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim onun “Âlimler müşriklerin çocukları hakkında ihtilaf etmişlerdir” sözünden anlaşılan Müslümanların çocukları hakkında ihtilaf edilmediğidir. Onun “onların cennete gireceklerinden şüphe eden var mı ki” sözü de buna delalet etmektedir: Bu nedenle yukarıda zikredilen hadis konusunda İbn Abdülber şöyle demiştir. “Bu hadis sakıt ve zayıftır, zikrettiğimiz birçok habere ve icmaya göre de merduttur.”⁵⁷ Hakeza, İmam Nevevî de Müslümanların çocukken ölen evlatlarının cennetlik olduğu hususunda icmanın var olduğunu ifade etmektedir.⁵⁸

⁵³ Ahmed b. Hanbel, *el-İllet ve ma’rifetü’r-ricâl*, II, 498.

⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, II, 11.

⁵⁵ Müslim, *es-Sahih*, hadis no: 2662.

⁵⁶ Makdîsî, Abdullah b. Ahmed b. Kudâme, *el-Müntehâbü min İleli’l-Hallâl*, thk.: Tarık Avazullah, (Riyad: Daru’r-Raye, 1419), s. 53-54.

⁵⁷ İbn Abdülber, *et-Temhîd lima fi’l-Muvatta mine’l-meânî ve’l-esânîd*, (Mağrib: Vizaretü’l-evkaf ve’ş-şuûni’l-İslâmiyye, 1387), VI, 351.

⁵⁸ Nevevî, Yahya b. Şerif, *Şerhu Sahih-i Müslim*, (Beirut: Daru’l-Fikr, 1401), XVI, 207.

Kanaatimce, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman gibi sahabe'nin büyükleri hakkında ta'n içeren hadisler nakletmeleri nedeniyle önde gelen cerh ve ta'dil âlimlerinin bazı ravilerin zayıflığı hususunda ifade ettikleri hükümler, metinlerin muhalefetinin bu türü bağlamında değerlendirilebilir. Nitekim, Ahmed b. Hanbel'e Ebu Meryem Abdullah el-Gaffar b. el-Kâsım el-Kûfî hakkında "O'nun zayıf kabul edilmesinin sebebi nedir? Görüşünden mi, hadisinden mi?" diye sorulduğunda şunu söylemiştir: "Görüşünden dolayı, Hz. Osman hakkında bela ve kötü sözler içeren ifadeler söylemiştir."⁵⁹

Ayrıca hadisin metninde Hz. Ali'nin fazileti hakkında; İbn Sa'd'ın Ubeydullah b. Musa b. el-Abesî hakkında "sîkadır, sadûktur inşaallah, hadisleri çoktur, durumu da güzeldir fakat Şia'dır, Şia konusunda birçok münkir hadis rivayet eder. Bundan dolayı birçok kişi nezdinde zayıf birisi olmuştur"⁶⁰ dediği gibi, bir aşırılığın bulunması da böyledir. Bundan dolayı Ahmed b. Hanbel de Ubeydullah hakkında kendisine sorulduğunda onun zayıf kabul edilenlerden olduğunu şöyle ifade etmiştir: "O hadisleri karıştırırdı, kötü hadisler de rivayet ederdi, bela okuyan hadisleri tahrir etmiş ve bunları rivayet etmiştir." İbn Fudayl nasıl birisidir diye Ahmed b. Hanbel'e sorulduğunda ise "onun gibi değildir, (tenkid edilme hususunda) ondan daha hafiftir, ancak reddiye hadislerini tahrir etmiştir."⁶¹ şeklinde cevap vermiştir.

Ebu Dâvûd, Yunus b. Habbâb hakkında "Ashab-ı Rasûle küfredirdi. Ben onun, Şube'nin hadisini doğru olarak rivayet ettiğini gördüm, Rafiziler böyle değildir."⁶² "Onun hakkında olumsuz bir kanaat vardır, kabir hadisine⁶³ ve Ali velî'dir⁶⁴ hadisine ziyade yapmıştır" demiştir. Olumsuz görülen bu ziyadenin beyan edilmesinin nedeni, Abbâd b. Abbâd rivayetinde varit olan, Ehl-i sünnetin icmasına muhalefetidir. Ki bu olay şu şekildedir: "Yunus b. Habbâb'ın yanına geldim, ona kabir azabı ile ilgili hadisi sordum⁶⁵ o bana dedi ki: *İşte burada Nasibe'nin (Ehl-i Sünnet*

⁵⁹ Ukaylî, Muhammed b. Amr, *ed-Duafâu'l-kebir*, thk.: Abdülmü'ti Emin Kal'âci, (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405), III, 101.

⁶⁰ İbn Sad, Muhammed b. Sad, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, (Beyrut: Daru Sâdır, ty.), 6, 400.

⁶¹ Mizzî, Ebu'l-Haccac Yusuf, *Tehzîbü'l-kemâl*, thk.: Beşşar Ma'ruf, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1402), XIX, 168.

⁶² Ebû Dâvûd, *Su'âlât Ebî Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî min asâri'l-imam Ahmed fi'l-cerh ve't-ta'dil*, (Mekke: Mektebetü'l-İstikame, 1418), I, 224.

⁶³ Zâzân'ın Berâ'dan kabir azabı hakkında merfu olarak naklettiği hadis şu kaynaklarda aktarılmıştır: Ebû Dâvûd, *Sünen*, Hadis no: 3212; Nesâî, *Sünen*, Hadis No:2001, İbn Mace, *Sünen*, Hadis No: 1548, Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebu Abdullah, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, (Riyad: Daru'l-Mearif, ty.) I, 93-98, İbn Mende, Muhammed b. İshâk, *el-İmân*, thk.: Ali Fakihî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1406), II, 962-965.

⁶⁴ Ebû Dâvûd, *Su'âlât*, I, 222.

⁶⁵ Bkz.: Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV/295, Hadis, Yunus b. Habbâb > el-Minhal > Amr > Zâzân > Berâ tarikiyle nakledilmiştir ve Abbad'ın hadiste zikrettiği ziyade bu rivayette

âlimlerinin) gizlediği bir husus vardır. Abbad: Ona ne olduğunu sordum, O da: Kabirde velin kimdir diye sorulmasıdır, şayet Ali b. Ebi Talib derse kurtulur, dedi. Ben de “fakat biz atalarımızdan öyle bir şey duymadık” dediğimde “sen nerelisin?” diye sordu. Basralıyım dediğimde, “öyleyse sen de Hz. Osman taraftarı pissin”, dedi.⁶⁶ Ehl-i sünnet âlimleri, Hz. Ali veya sahabeden birisinin aşırı övülmemesi konusunda icma ettikleri gibi Hulefa-i Raşidin’in ve sahabenin fazileti hakkında da icma etmişlerdir. Ravilerden biri şayet bu muteber icmaya muhalif bir hadis rivayet ederse cerh ve ta’dil âlimleri bundan dolayı bu ravi hakkında eleştiride bulunurlar.

İmam Ahmed b. Hanbel’in, Hâris b. Fudayl el-Ensârî hakkında ifade ettiği “hadisleri övgüye layık değildir”⁶⁷ şeklindeki görüşü; cerh ve ta’dil âlimlerine göre, hadis metninde ravinin bilinen görüş ya da fiiline aykırı bir beyanın bulunmasının ravi hakkında verilen hükümde etkili olduğuna delalet eden örneklerden birisidir. Hâris tarafından, Ca’fer b. Abdullah b. Hakem > Abdurrahman b. el-Musavvir > Ebu Rafi > Abdurrahman b. Mes’ud tariki ile Hz. Peygamber’den “yapmadıklarını söyleyen yöneticilere karşı kim eliyle mücadele ederse....”⁶⁸ hadisi nakledildiğinde Ahmed b. Hanbel onun hakkındaki hükmünün sebebini şöyle açıklar: “Hâris b. Fudayl hadis ezberleyen birisi değildi, bu söz İbn Mesud’un sözlerine de benzemiyor”.⁶⁹

Hâris’in İbn Mesud’dan merfu olarak rivayet ettiği bu hadisi İmam Ahmed b. Hanbel tenkit etmiştir çünkü bu hadis, İbn Mesud’un zalim yöneticilere karşı başkaldırma ve onlarla mücadele etme hakkındaki görüşüne muhalefet etmektedir. Ahmed b. Hanbel’in Hâris hakkındaki görüşü, onun hadis ezberleyen birisi olmadığıdır. Bununla beraber İmam Müslim, Hâris’i sika olarak vasıflandırması nedeniyle bu hadisi de sahih kabul etmiştir.⁷⁰ Çünkü İmam Müslim, bu hadisin metninde tenkide neden olacak bir husus görmemiştir.

Bu konudaki son derece güzel bir diğer örnek ise şudur: İmam Müslim, Ömer b. Abdullah b. Ebi Hasa’me > Yahyâ b. Ebi Kesir > Ebu Seleme > Ebu

yoktur. Hadis, Minhal tarafından Yunus tarikinden başka bir tarikle de rivayet edilmiştir. Bkz: Dipnot 61.

⁶⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 172.

⁶⁷ İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *Mesâilü İmam Ahmed Rivâyetü Ebî Dâvûd Süleyman b. el-Eş’as*, thk. Tarık Avazullah, (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1420), s.419; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, II, 134.

⁶⁸ Müslim, *es-Sahîh*, hadis no 50.

⁶⁹ *Mesâilü İmam Ahmed Rivâyetü Ebî Dâvûd Süleyman b. el-Eş’as*, s.419, el-Hallâl, Ahmed b. Muhammed b. Harun, *es-Sünne*, thk.:Atiyye Zehrânî, (Riyad: Darü’r-Râye, 1410), I/142; *el-Müntehâb min İleli’l-Hallâl*, s.169, İbn Mes’ud’dan ‘Rasulullah (sas.): Benimle buluşana kadar sabredin’ buyurdu ifadesi aktarılsa da İbn Mes’ud’un bu lafızla rivayetini bulamadım.

⁷⁰ Bkz: 66 nolu dipnot.

Hureyre (ra.) tariki ile “Adamın birisi, “Ya Rasulullah mestlerle temizlik nasıldır” diye sordu. Rasulullah (sas.) da “Mukîm için bir gün bir gece, misafir için üç gün üç gecedir.” şeklinde cevap verdi” rivayetini nakletmiştir. Sonra İmam Müslim, “Ebu Hureyre’den mest konusunda aktarılan bu rivayet mahfuz değildir” değerlendirmesini yapmıştır. Ebu Hureyre’nin, mestler üzerine meshi kabul etmeyen rivayetleri dikkate alındığında böyle bir hadisi nakletmediği anlaşılır. Bunu da ondan aktararak ifade edeceğiz inşallah.

Muhammed b. el-Müsenna > Muhammed > Şu’be > Yezid b. Zâzân’dan, Ebu Zur’a’nın Ebu Hureyre’ye mestler üzerine meshi sordum dediğini işittim demektedir. Ebu Hureyre ise; Mervân b. Hakem’in evine girdi, ihtiyaç giderdi, sonra su istedi, abdest aldı ve mestlerini çıkardı ve dedi ki: “Allahu Teâlâ bize ineklerin ve koyunların derileri üzerine mesh etmemizi emretmedi.”

Ebu Zür’a’nın ve Ebu Rezîn’in⁷¹ Ebu Hureyre’den rivayetleri ile onun mest üzerine meshi kabul etmediği doğrulanmıştır. Şayet Rasulullah’ın (sas.), mest üzerine mesh ile ilgili bir hadisi hakkında bilgi sahibi olsaydı bunu yerine getirme konusunda insanlar içerisinde en uygunu, layık olanı ve bunu sünnet edineni o olurdu. Ancak, o şu beyanı ile bunu kabul etmemektedir: “Allah bize koyun ve sığırların derileri üzerine meshi emretmedi”, “Bana ne oluyor ki, ha eşeğin sırtını mesh etmişim ha mestimin üzerini.” Bu ifadelerden, onun Rasulullah’ın (sas.) mest üzerine mesh ile ilgili bir beyanı hakkında bilgi sahibi olmadığı ortaya çıkmaktadır. Kim ki, Ebu Hureyre’nin Rasulullah’tan (sas.) böyle bir hadis rivayet ettiğini söylesen o, rivayette zayıf sayılır, yanlışlıkla ya da kasten hata etmiştir. Bu rivayetler bir araya getirildiğinde ve birbirleriyle karşılaştırıldığında bu hadislerin sahihi zayıfından ayrılarak seçilir, zayıf ravilerin haberleri adil ve zâbit ravilerinkinden ayırt edilir. Bu konuda, sîka hadis ravilerinin rivayetlerine muhalefet eden münker hadisler rivayet etmeleri nedeniyle, ehli nezdinde en zayıf kimseler Ömer b. Abdullah b. Ebu Hasa’me ve onun benzerleri olan hadis ravileridir.⁷²

Günümüz hadis mütehasşislerinin pek çoğu “muhalefet”in bu çeşidine istinaden hadisin tenkid edilmesinde farklı görüşler dile getirirler. Çünkü onlar nezdinde bu durum şu kaideye ters düşmektedir: “Dikkate alınacak olan rivayet edilendir, ravinin görüşü değildir”. Kanaatimce nasla olan ilişki, kişinin bakış açısıyla uyumludur. Örneğin, bu hadis metni Rasulullah’tan (sas.) birçok tarik ile gelmiştir ve bu hadisler ya *hasendir* ya da *sahih li gayrihidir*. Fakat bu görüş hatalıdır. Burada gördüğümüz gibi cerh ve ta’dil âlimlerinin çeşitli metotları vardır. İmam Müslim hadis âlimlerinin, Ömer b.

⁷¹ Müslim burada Ebi Rezîn’in rivayetini zikretmemiştir.

⁷² Müslim, *et-Temyîz*, s. 208-209.

Has'ame'yi, bu çeşit metni münker hadisleri rivayet etmesi nedeniyle, zayıf kabul ettiklerini ifade etmektedir. Burada rivayetin kabul edilmemesinin sebebi, Ebu Hureyre'nin (ra) mestler üzerine mesh yapmayı onaylamayı hususundaki kanaatinin bilinmesidir. Öyleyse, kanaatinin aksini rivayet eden bu ravi ve benzerlerinin görüşünü o nasıl rivayet etsin ki. Ama şöyle bir te'vil yoluna gidilebilir: Önceleri Ebu Hureyre (ra.) mestler üzerine meshi kabul etmezdi, sonra hatırladı veya sahabeden mest konusunda Rasulullah'tan (sas.) geldiği sabit olan hadisleri işitti ve o da bu hadisi rivayet etti. Fakat İmam Müslim nezdinde ve diğer cerh ve ta'dil âlimleri nazarında bu tür te'viller makbul addedilmemiştir.

Raviler hakkında verilen hükümde tesiri olan muhalefetin bu çeşidinin örnekleri az değildir. Hafız b. Receb bu örneklerin çok olduğunu şu sözleriyle ifade etmektedir: "Ravinin hadisinin zayıf kabul edilmesinde kaide, kendi görüşüne muhalefet eden bir hadisi rivayet etmesidir. İmam Ahmed ve hadis âlimlerinin ekseriyeti bu nedenle pek çok raviyi zayıf kabul etmiştir."⁷³

İkinci Sebep: Teferrud

Cerh ve ta'dil âlimlerinin beyanlarını iyice düşünerek ve derinleşerek değerlendiren kimse, onlar nezdinde, tenkid faaliyetinde gerçekten büyük bir alana sahip olan teferrud meselesine dikkatle yaklaşmayı akıllarından çıkarmamalıdır.

Ravi için kabul edilemez bir durum olan hadis rivayetinde tek kalma (teferrud) hususu, cerh ve ta'dil âlimlerinin ravileri tenkitlerinde en önemli sebeplerden biri olmuştur. Metinlerin teferrüdüyle alakalı örneklerin tamamını araştırdığımızda, cerh ve ta'dil âlimlerine göre râvi tenkidinin üç kısımda incelenmesi gerektiği anlaşılmaktadır:

1- Şayet teferrüd metinde ise onun aslı yoktur⁷⁴ ve buradaki metin ya abartılan bir hususu içermektedir veya peygamber kelamına benzemez. Ancak bunun mutlak olarak teferrüdle isimlendirilmesi mümkün değildir. Yani, ya ravinin bir hadiste teferrüd etmesi halinde ya da kendi tariki dışında bir tarik ile bilinmeyen veya aslı olmayan hadis rivayetlerinde yalnız kalması halinde bunun reddedilmesi hususunda âlimlerce ittifak edilmiştir.

2- Ravinin; A'ta, İbn Cüreyc vb. gibi tanınan hadis âlimlerinin birinden nakledilen metinlerdeki teferrüdünün çokluğu durumunda, bunun hadis olması muhtemel görülmez. Çünkü bu muhaddislerin öğrencileri arasında böyle bir kimse bulunmamaktadır. Muhtemelen bu teferrüd eden ravi, bu

⁷³ İbn Receb el-Hanbeli, *Şerhu İleli't-Tirmîzî*, II, 888.

⁷⁴ Müfessir ve muhaddislerin kullanımında 'لا أصل له' ifadesinin kullanımı için bkz.: Felate, Ömer b. Hasan, *el-Vad' fi'l-hadîs*, (Dımeşk: Mektebetü'l-Gazali, 1401), I, 117-119.

senedi rivayetlerinin çoğunda kolay olması nedeniyle benimsemiştir.⁷⁵ Bunun 'mukayyed teferrüd' olarak isimlendirilmesi mümkündür ki, cerh ve ta'dil âlimlerinin cumhuru böyle bir rivayette bulunan raviyi zayıf addetmişlerdir.

3- Ravi, şeriatta önemli hususlardan birinin açıklamasını içeren metnin rivayetinde tek kaldığı zaman bunun *nisbî teferrüd* olarak isimlendirilmesi mümkündür. Bu hususta hadis âlimleri arasında, ravinin sîka ya da sadûk olması halinde ihtilaf bulunmaktadır.

Teferrüdün hallerinden birinci duruma örnek: Şu'be'ye soruldu: "Ravinin yalan söylediğine nasıl karar verdin?", Şu'be: "Peygamber Efendimiz'den (sas.) 'Kabağı kesinceye kadar yemeyin' hadisini rivayet ettiği zaman onun yalan söylediğini anladım."⁷⁶

Abdurrezzâk, Vekî'ye Yahyâ b. A'lâ hakkında sordu: "Yahyâ b. A'lâ'da neyi eleştiriyorlar?", Vekî: "Yemeği ayakkabı çıkararak yemek hakkında yirmi hadis rivayet etti." diye cevap verdi.⁷⁷

Ebu Zür'a er-Râzî'ye Hüseyin Süddî hakkında soruldu: "Râzî sorunun akabinde güldü ve şöyle dedi. "İbn Humeyd, Süddî'den rivayet etmiştir. Ancak o, rivayet ettiği kimseleri bilmek için çok uğraşıp gayret ettiğim bir kimsedir. Fakat buna kadir olamadım. 'Peygamber Efendimiz şöyle buyurdu' demesiyle isnadının verdiği zahmet bize yeterlidir. O aslı olmayan şeyler rivayet etmiştir."⁷⁸

İbn Ebû Hâtîm şöyle dedi: "Babama; Abdülkerim b. Naci > Hasan b. Müslim > Hüseyin b. Vâkid > İbn Berîde > babası > Nebi (sas.) tarikiyle rivayet edilen "Kim hasat günlerinde üzümü Yahudilere veya Hristiyanlara satmak için saklarsa, Allah bundan hoşnut olmaz" hadisini sordum. Babam dedi ki: "Bu hadis yalan ve batıldır". Ben: "Abdülkerim bu hadisi bildirmedim mi?" dedim. Babam "Hayır" dedi. Ben, "Hasan b. Müslim de mi bildirmedim?" dedim. Babam "Hayır, ancak onların rivayeti yalana delalet ediyor" dedi.⁷⁹

⁷⁵ Bu mesele hakkında Riyad'da Darü'l-Muhaddis'te yakın bir zamanda yayınlanacak olan 'Sülükü'l-câdde ve eseruhû fi i'leli'l-ehâdis' başlıklı kitabımıza bakılabilir.

⁷⁶ Râmhürmüzî, Hasan b. Abdurrahman, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*, thk.: Muhammed Accâc Hatîb, (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1404), s.316; Hatib el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sabit, *el-Cami li ahlâki'r-râvî ve adâbi's-sâmî'*, thk.: Mahmud et-Tahhân, (Riyad: Dârü'l-Meârif, 1403), II, 257.

⁷⁷ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, s. 201; Olay İbn Ebû Hâtîm'den başka lafızlarla varid olmuştur. Bkz.: İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IX, 180; İbn Adî, *el-Kâmil fi esmai'd-duafâ*, VII, 198; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 487.

⁷⁸ Berzaî, Said b. Amr, *ed-Duafâ ve'l-kezzâbin ve'l-metrûkin min ashabi'l-hadis an Ebi Züra' er-Râzî*, içinde: Ebu Züra' er-Râzî ve cuhûduhu fi süneni'n-nebeviyye, thk: Sa'di el-Hâşimî, (Medine: Mektebetü İbn Kayyim, 1409), II, 345.

⁷⁹ İbn Ebu Hatim Razi, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, *el-İlel*, (Halep: Daru's-Selam, ty.), I, 389.

İbn Hibbân ise şöyle demektedir: “Bu hadisin Hüseyin b. Vâkid’den rivayet edilmesinin aslı yoktur. Onu güvenilir bir ravi de rivayet etmemiştir. Hasan b. Müslim’in bu ravisinin cerh edilmesi gerekir. Bu haberin rivayeti münkerdir.”⁸⁰

Şaşılması gereken, hafız İbn Hacer’in *Bülûğ’l-Merâm* adlı eserinde bu isnadı hasen olarak kabul etmesidir.⁸¹ O bu rivayeti, Ebu Hatim er-Râzî ve İbn Hibbân’ın yaptığı gibi metnin nekreti nedeniyle illetli kabl etmemiştir.

İbn Hibbân, Bısr b. Abdullah el-Kusayr’ın tercemesinde Ebu Süfyan b. Talhâ b. Nafi’nin Câbir b. Abdillâh’tan rivayetini zikretmiştir. Rasulullah (sas.) şöyle buyurmuşlardır: “Kim ailesine iyi muamelede bulunursa, Yüce Allah (c.c.) bu durum nedeniyle kendilerine kıyamete kadar istiğfarda bulunacak bir varlık yaratır...” Bu rivayetin Hz. Peygamber’e ait olduğu bilgisinin aslı yoktur. Aynı şekilde bu husustaki Ebu Süfyan’ın rivayeti de batıldır.⁸²

Aynı şekilde İbn Hibbân, Hasan b. Ali b. Zekeriyya el-Adevî’nin tercemesinde İbn Uyeyne > Ebu Zübeyr > Câbir b. Abdillâh el-Ensârî tariki ile nakledilen şu hadisi zikretmiştir: “Rasulullah (sas.) bize Ali b. Ebi Talib’in sevgisini çocuklarımıza öğretmeyi emretti.” Sonra da şunu ifade etmiştir: “Bu aynı şekilde batıldır. Allah Rasulü (sas.) mutlak olarak bunu emretmedi. Ne Câbir, ne Ebu Zübeyr, ne de İbn Uyeyne bu hadisi ifade etti, ne de Ahmed b. Abde bu isnatla zikretti. Bu rivayeti işiten kimse bunun mevzû olduğunda şüphe etmez.”⁸³

Hafız İbn Adî için de buna benzer ifadeler mevcuttur. Bunlardan biri Ahmed b. Hâris el-Gasânî’den “Rasulullah (sas.) hurma ağacının çekirdeğinin yakılmasını ve bitin hurma ağacının çekirdeği ile ezilmesini nehy etti” lafzıyla rivayet edilen hadis metninin münker oluşudur.⁸⁴ Başka bir yerde de farklı bir hadis hakkında şöyle dediğini görmekteyiz: “Şu hadiste olan bu lafız, peygamberlerin sözüne benzememektedir.”⁸⁵ O lafız şudur: “Kim beni severse Ali’yi de sevsin. Ali’yi kim severse kızım Fatıma’yı da sevsin. Kim kızım Fatıma’yı severse oğulları Hasan ve Hüseyin’i de sevsin. O ikisi cennet ehlinin en yüceleridir. Muhakkak ki cennet ehli onlar için sevinir, onları görmeye koşarlar, onlara bakarlar. Onları sevmek iman, buğz etmek ise nifaktır. Ehl-i beytimden birisine kim buğz ederse şefaetim

⁸⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-mecrûhîn mine’l-muhaddisîn ve’d-duafâ ve’l-metrûkîn*, I, 236.

⁸¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Bulûğ’l-merâm min edilleti’l-ahkâm*, (Mekke: Dâru Nizâru’l-Bâz, 1418), Hadis no: 770.

⁸² İbn Hibbân, *Kitâbü’l-mecrûhîn mine’l-muhaddisîn ve’d-duafâ ve’l-metrûkîn*, I, 187.

⁸³ İbn Hibbân, *a.g.e.*, I, 241.

⁸⁴ İbn Adî, *el-Kamil fi duafâ’r-ricâl*, I, 173.

⁸⁵ İbn Adî, *a.g.e.*, IV, 264.

ona haram olur. Allah (cc.) beni doğrulukla gönderdi. Ehl-i beytimi ve Ali'yi seviniz."⁸⁶ Bu lafızlarda açık hata vardır.

İbn Adî başka bir yerde bu tenkidin bir benzerini "Rasulullah'ın (sas.) lafzına benzememektedir" ibaresiyle yapmıştır.⁸⁷

Teferrüdün hallerinden ikinci duruma örnek: Ebû Hâtim er-Râzi'ye zayıf olarak vasıflandırılan Humeydî Mekkî'yi sordular. Ebu Hâtim şöyle dedi: "Muhakkak ki Humeydî Mekkî, Nebi (sas.) > Ebu Hureyre > Ata' senedini ısrarla sürdürdü."⁸⁸ O, Ebu Hureyre > Ata' tarihiyle hadis metinlerinin rivayetinin kendisinde çok olmasını ve sanki başka bir tarik bilmiyormuşçasına rivayetlerinin hepsinin bir isnad ile olmasını istemekteydi. Öyle ki, bu metinlerin bazıları A'tâ'dan hadis nakletmekle tanınan diğer raviler nezdinde dahi bilinmemektedir. Ebu Hâtim aynı şekilde Nâsîh b. Abdillâh hakkında da şöyle demiştir: "Daîfu'l-hadîstir (naklettiği hadis başka bir senedinin olup olmadığı araştırılarak i'tibar için alınır), fedail konusunda Simâk > Câbir b. Semüre tarihiyle tamamı münker olarak vasıflandırılan hadisler nakletmiştir. Sanki o Câbir'den hadis nakleden Simâk dışında kimseyi bilmiyor gibidir."⁸⁹

Ebu Dâvûd'a Hasan b. Ali el-Lü'lûî hakkında sorulduğunda şöyle cevap verdi: "Yalancıdır, sîka değildir, güvenilir değildir. Ebu Sevr bana şöyle dedi: 'Lü'lûî'den daha yalancı birini görmedim. O'nun dilinde A'tâ'dan İbn Cüreyc'in nakli hâkimdir."⁹⁰

Bu metinlerin tamamı; tanınmış sîka bir raviden, sanki başka bir kimseyi tanıyormuşçasına, tek bir isnad ile hadis rivayetinin çokluğu nedeniyle bir ravinin tenkid edilmesi kapsamındadır.

Teferrüdün hallerinden üçüncü duruma örnek: Şu'be b. Haccâc'ın, İbn Mes'ud el-Ensârî > Evs b. Dam'ac'e > İsmail b. Raca' tarihiyle rivayet ettiği hadis hakkındaki görüşüdür. Rasulullah (sas.) şöyle buyurmuştur: "Cemaate, Allah'ın kitabını en iyi okuyan kimseler imam olur. Eğer okuma hususunda eşit iseler, sünneti en iyi bilenleri; sünnet hususunda eşit iseler hicret itibariyle en kıdemlileri; hicret hususunda da eşit iseler İslam'ı kabulde en kıdemlileri imam olur. Sakın sizden birisinin hakimiyetinin olduğu yerde, başka biri ona imam olmasın. Ve hiçbir kimse, başkasının evinde onun izni olmaksızın yaygısının üzerine oturmasın!"⁹¹ Ebû Hâtim er-Râzî şunu zikretti: "Şu'be şöyle söylüyordu: 'İsmail b. Raca', hadisinin

⁸⁶ İbn Adî, *a.g.e.*, IV, 264.

⁸⁷ İbn Adî, *a.g.e.*, II, 157.

⁸⁸ Berzâî, Said b. Amr, *ed-Duaîf ve'l-kezzâbîn ve'l-metrûkîn min ashabi'l-hadis an Ebi Zürra' er-Râzî*, II, 356.

⁸⁹ İbn Ebû Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 503.

⁹⁰ Ebû Dâvûd, *Su'âlât Ebi Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî*, II, 288.

⁹¹ Müslim, *es-Sahîh*, Hadis no 673.

güzelliği nedeniyle sanki şeytan gibidir'. O, bu hadis rivayetinden çekinmiş ve şöyle demiştir: Rasulullah'ın (sas.) bu hükmünü aktarmada hiç kimse ona eşlik etmemiştir!''⁹²

Burada, Şu'be'nin içeriği hakkında tereddüt ederek hadisten çekindiği ve sika ravilerden hiç kimsenin Rasulullah (sas.)'in bu hükmünü içeren benzeri bir metni rivayet etmemesi nedeniyle tenkit ettiği görülmektedir. Bu, Müslümanın hayatında kendisine çok ihtiyaç duyulacak bir mesele hakkındadır. Şu'be, tenkidinde İsmail'i "hadisinin güzelliğiyle" ifadesini kullanarak vasıflandırmıştır. Esasen bu ifadeyle kast edilen, içerisinde fakîh tarafından güzel bulunan ayrıntı, kısımlandırma ve sınırlamaların yer alması nedeniyle, rivayet metninin sorunlu olmasıdır.

İbn Ebû Hâtim, Şu'be'nin kelamının naklinden sonra babasına şöyle demiştir: "Süddî, Evs b. Dam'ace'den rivayet etmemiş midir?" Ebû Hâtim: "Hasan b. Yezid el-Es'am yaşlılığında Süddî'den rivayet etmiştir. Peki Sevrî ve Şu'be bu hadiste neredeydi?! Bu hadisin mahfuz olmayışından korkarım."⁹³

Burada Şu'be'nin ve Ebî Hâtim er-Râzî'nin hadis metnini tenkidinde görüldüğü üzere, hadisin ravisi yalancı ya da metruk değildir. Bilakis o hadis, İmam Müslim'e ve onun dışındaki çoğunluğa göre sahihtir. Şu'be'nin metne ait bu tenkidi onun İsmail b. Reca' hakkındaki kanaatini de etkilemiştir. Ki Şu'be, Abdulmelik Arzemî'nin hadisleri arasında "hasen olanlar vardır" denilince "onun hasen rivayetlerinden kaçtım"⁹⁴ ifadesini kullanmıştır.

Başka bir metinde ise Şu'be'nin, İsmail b. Reca'nın hadisinde yukarıda geçen değerlendirmelerini tekrarladığını görürüz. Ebu Hatim er-Râzî, Abdullah b. Dinar'ın İbn Ömer'den olan rivayetini zikreder: "Nebi (sas.) velâ (kölelik bağı) ve onun hibesinin satışından bizi nehy etti". Bu hadis malum olduğu üzere muttefekun aleyhtir.⁹⁵ Şu'be şöyle dedi: "Bu hadisi İbn Ömer'den işitip işitmediğine dair Abdullah b. Dinar'a yemin ettirdim. Bana yemin etti."⁹⁶ Abdullah b. Dinar bu hadisi rivayet etmede teferrüd etmiştir. İmam Müslim şöyle dedi: "İnsanların hepsi bu hadis hususunda Abdullah b. Dinar'a borçludur."⁹⁷ Ebû Hâtim er-Râzî, Şu'be'nin biraz önceki kelamı üzerine şu sözü söyledi: "Şu'be, buradaki hadisin idrakinde olan, gerçekten keskin zekalı bir kimsedir. Şu'be ona yemin ettirmiştir. Çünkü o hadisi inkâr ediyor

⁹² İbn Ebû Hâtim er-Râzî, *el-İlel*, I, 92.

⁹³ İbn Ebû Hâtim er-Râzî, *el-İlel*, I, 92.

⁹⁴ İbn Ebû Hâtim er-Râzî, *Tekaddümetü'l-marifeti li kitâbi'l-cerh ve't-ta'dîl*, I, 146.

⁹⁵ Buhari bu hadisi tahrir etmiştir. Bk.: Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhari*, thk: Mustafa el-Bega, (Beyrut: Daru ibn Kesir, 1407), Hadis no: 2398; Kuşeyri, Müslim b. el-Haccac, *Sahihu Müslim*, Hadis no 1506.

⁹⁶ İbn Ebû Hâtim er-Râzî, *Tekaddümetü'l-marifeti li kitâbi'l-cerh ve't-ta'dîl*, I, 170.

⁹⁷ Müslim, *es-Sahîh*, Hadis no: 1506.

idi. Allah Rasulü'nün (sas.) hükümlerinden bir hükmü içeren bu hadisi iletme hususunda hiç kimse Abdullah b. Dinar'a eşlik etmedi! Abdullah b. Dinar'ın dışında bildiğimiz hiç kimse de İbn Ömer'den bunun benzerini rivayet etmedi."⁹⁸

Başka bir örnek ise İmam Ahmed b. Hanbel'e, Süleyman ve Abdullah b. Beride b. Husayb'dan sorulunca şöyle demesidir: "Süleyman, nezdimizde daha makbuldür. Süleyman, hadis naklinde o ikisinin en doğrusu idi. Abdullah'ta ise içeriğinin uyumu ve düzeni nedeniyle reddettiklerimiz vardır. O, "câizü'l-hadîs"tir.⁹⁹ Bu bilinmekle birlikte Abdullah, Kütüb-i Sitte müelliflerinin hepsince ihticac edilmiştir. O'nun hadisi hakkında muttali olunan husus ise hadislerinin ekseriyetini babasından naklettiğidir. Zahir olan şudur ki, Ahmed b. Hanbel'in beyanı senede değil metne yöneliktir. Bu gerçeği, Ahmed b. Hanbel'in kendisi de teyit etmektedir. Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Beride hakkında şöyle der: "Genel olarak Abdullah b. Beride, babasından rivayet etmektedir."¹⁰⁰ Gördüğüm kadarıyla; İmam Ahmed, Abdullah b. Beride'nin babasından naklettiği bazı hadislerde ziyadeler, eklenmiş açıklamalar ve başka rivayetlerde bulunmayan hükümler bulunduğundan bunları münker kabul etmektedir.¹⁰¹ Bu durumlar rivayeti güzelleştirmektedir ancak Ahmed b. Hanbel, bu metinleri şüpheli bulmakta hatta reddetmektedir. Çünkü bazı metinlerde Abdullah b. Beride'den rivayet edilen hadisi, babasından münker hadisler nakletmesi nedeniyle, zayıflıkla vasıflandırdığını görürüz. Kardeşi Süleyman ondan daha güvenilir, daha faziletli ve hadisi de daha sıhhatlidir.¹⁰²

Teferrüd çeşitlerinden birisi olan bu durum için örnekler hiç de az değildir. Daha fazla örnek inceleyebilmek için, içerisinde teferrüd bahsine bağımsız bir bölüm ayırdığımız 'el-Hadisü'l-Hasen' adlı ayrıntılı kitabımıza müracaat edilebilir.¹⁰³

⁹⁸ İbn Ebü Hâtim er-Râzî, *Tekaddümetü'l-marifeti li kitabi'l-cerh ve't-ta'dil*, I, 170.

⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve marifetü'r-ricâl*, s.199.

¹⁰⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehziib*, V, 158.

¹⁰¹ Abdullah b. Beride'nin babasından rivayetleri hakkında Mizzî'nin eserine müracaat edilebilir. Bkz.: Mizzî, Ebu'l-Haccac Yusuf, *Tuhfetü'l-eşraf bi-ma'rifeti'l-etrâf*, thk.: Abdüssamed Şerafeddin, (Beyrut: el-Mektebü'l-İslami, 1403), II, 77-94, ondan 63 hadis zikredilmiştir; İbn Hacer el-Askalânî, *İthâfü'l-mehera bi'l-fevâidi'l-mübtakire min etrâfi'l-aşere*, (Medine: Vizâretü'ş-şuûni'l-İslâmiyye ve'l-câmiatü'l-İslâmiyye, 1994/1415), II,563-605, ondan mükerrer olanlar dahil 113 hadis zikredilmiştir.

¹⁰² Ahmed b. Hanbel'in Abdullah b. Beride hakkındaki kanaati için bkz.: Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve marifetü'r-ricâl*, II, 22; el-Ukaylî, *ed-Duafâu'l-kebir*, II, 238; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehziib*, V, 158.

¹⁰³ Bkz.: Durays, Halid b. Mansur, *el-Hadîsü'l-Hasen lizatihî ve ligayrihi: dirase istikraiyye nakdiyye*, (Riyad: Mektebetü Advai's-Selef, 1425), II, 1010-1068.

Üçüncü Sebep: İztrâb¹⁰⁴

Metindeki çelişki (ıztrâb), o metni nakleden ravinin tenkid edilmesi için yeterli bir sebep olarak kabul edilir. İztrâb, sıhhat değeri aynı olan rivayetlerin farklı anlamları ifade eder şekilde nakledilmesidir ve metnin bu râvi tarafından rivayetinde bozukluğun bulunmasına delalet eder. Bu ilmî gerçeğin beyanı hususunda, İmam Abdurrahman b. Mehdî şöyle demektedir: “Muhakkak ki, hadis âlimlerinin ihtilaf etmeyişi muhaddisin hıfzına delalet eder.”¹⁰⁵

Eğer hadis âlimleri metinde, muhaddisin rivayet ettiği şeyler hakkında çelişki görürlerse, bu bir hatanın bulunduğuna işarettir. Bundan dolayı İmam Ahmed, Abdulmelik b. Umeyr hakkında şöyle demiştir: “Muhakkak ki Semmâk b. Harb, Abdülmelik b. Umeyr’den daha doğrudur.” Bu hükmü şu ifadeleriyle açıklamıştır: “Bu durum, Abdulmelik’e muhalefet eden hadis ravilerinin var olduğu anlamına gelmektedir.”¹⁰⁶ Bu değerlendirme ise kesinlikle metni kapsamaktadır.

Bu durumu Hatîb el-Bağdâdî şöyle belirtir: “İki zıt haberden birisini diğerine karşı takviye etmek ve metni ıztrâbtan uzak olanı diğerine karşı tercih etmek gerekir. Burada ıztrâbın vuku bulması birdiğerine nisbetlidir. Çünkü metni ıztrâbdan uzak olanın sahihliğine ilişkin kanaat daha kuvvetliyen lafzında ihtilaf olan metnin ise salim olma ihtimali zayıftır. Eğer lafız, haberin manasının ihtilafı olduğunu destekleyen bir içeriğe sahipse, bu durum hadiste ıztrâbın varlığını ortaya çıkarır. Bu halde, o hadisin ravisinin duyduğunu tam olarak zapt edemeyen ya da hadisin lafzının değişmesinde tesahülü çok olan daîf bir kimse olduğu anlaşılır. Eğer lafzın ihtilafı, manasının ihtilafını gerektirmiyorsa, birinci vecihe daha yakındır. Şu var ki, lafzında ihtilaf içermeyen hadisi takdim etmek daha evlâdır.”¹⁰⁷

Ravinin rivayet ettiği metinde ‘ıztrâb’a/çelişkiye düşmesi, münekkidler nezdinde onun zayıf kabul edilmesinin gerekli olduğuna delalet etmektedir. Örneğin, Haccâc b. Ertât hac ile ilgili merfu bir hadis rivayet etmiş ve burada

¹⁰⁴ Burada “İztrâb”ın, “muhalefet” kapsamında olduğu hususunda bazı zihinlerde oluşan kanaatlere dikkat çekmek gerekir. Ancak “ıztrâb”ın “muhalefet”ten iki açıdan farklılaştığını görmekteyim. Birincisi: İztrâb ravinin kendisinden kaynaklanır ve sika öğrencilerinin rivayetleri ile muarız olmasıyla bilinir. “Muhalefet” ise ravinin aktardığı hadisin, akranlarının çoğunun rivayetine muarız olması ile anlaşılır. İkincisi: İztrâb, ancak rivayet bütün açılardan eşit olduğu ve tercih yönünün bilinmemesi nedeniyle tercihin imkânsız olduğu durumlarda söz konusudur. Muhalefette ise asl olan, tercih edilen yönün bilinmesidir. Bu muhalif görünen rivayetler arasındaki zapt açısından farklılıkların ve illel ilmindeki bilinen tercih karinelerinin dikkate alınmasıyla.

¹⁰⁵ Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sabit, *el-Kifâye fi ilmi’r-rivâye*, (Medine: el-Mektebetü’l-İlmiyye, t.y.), s.435.

¹⁰⁶ İbn Ebû Hâtîm er-Râzî, *el-cerh ve’t-ta’dil*, IV, 279.

¹⁰⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi’r-rivâye*, s. 434.

şöyle demiştir: “Sizden biriniz akabe cemresine taş attığınız zaman, kadınlar hariç ona her şey helal olur”.¹⁰⁸ Başka bir yerde ise şöyle demiştir: “Attığınız zaman, boğazladığınız zaman, tıraş olduğunuz zaman size helal olur...”¹⁰⁹ Yine başka bir yerde de şu ifadeyi kullanmıştır: “Attığınız zaman, başınızı tıraş ettiğiniz zaman helal olmuştur.”¹¹⁰ Beyhâkî bu hususta “Bu, Haccâc b. Ertât’ın karıştırdıklarındandır”¹¹¹ derken İrakî ise “Bu hadisin kaynağı Haccâc b. Ertât’tır ve o zayıftır. Bununla birlikte, isnadında ve lafzında da çelişkiler vardır”¹¹² demiştir. Bundan dolayı ilim ehli, Haccâc b. Ertât’ı rivayet ettiği metninde böyle çelişkiler bulunduğu için veya başka sebeplere istinaden zayıf kabul etmiştir.¹¹³ Bu durum hakkında “Niçin insanlar nezdinde onun durumu bu şekildedir?” diye Ahmed b. Hanbel’e sorulduğunda: O şöyle demiştir: “Çünkü onun hadisinde insanların hadisinde olmayan fazlalık vardır.”¹¹⁴ Birtakım kişiler Ahmed’e, Haccâc hakkında sordular: “O’nun durumu nedir?” İmam Ahmed şöyle dedi: “O’nun durumu hadislerindeki ziyadeliktir.”¹¹⁵ Bu beyan, metinlerdeki hıfzının çelişmesine delalet etmektedir.

Cerh ve ta’dil âlimleri, metindeki ve isnattaki (ıztırâbın) çelişkinin, hıfzın kötü olmasının bir alameti olduğunu belirtirler. İşte burada, oğlu Ebû Hâtim er-Râzî’ye rivayetlerin bazısıyla niçin ihticac etmediğini sorunca şöyle demiştir: “Onlar ezberleyemeyen bir kavim idi. Hıfz edemedikleri şeyleri aktarıyorlar. Yanlış konuşuyorlar. Onların hadislerinde dilediğin çelişkiyi görürsün.”¹¹⁶ Bu misalde de İbn Adî, Bahr b. Küneyz es-Sîka’ hakkında şöyle der: “Onun bütün rivayetleri çelişkilidir ve insanlar onun isnatları ve metinleri hakkında muhalefet ederler.”¹¹⁷

İbn Kayyim’in, metinlerdeki lafzî ıztırâb hakkında beyan ettiği önemli ifadeleriyle bu bahse son veriyoruz. O şöyle demektedir: “Bu, zayıf münekkithlerin benimsedikleri yoldur ki onlar lafzî bir ihtilaf gördüklerinde onu ayrı bir rivayet olarak kabul etmişlerdir. Lafızdaki ihtilaf nedeniyle ‘İsra’nın birkaç kez gerçekleştiğini beyan etmeleri ve yine lafızdaki ihtilaf nedeniyle Allah Rasulü’nün (sas.) Câbir’den (ra.) devesini birkaç kez satın aldığı manasını çıkarmaları ve siyakının ihtilafı nedeniyle veda tavafının iki

¹⁰⁸ 1987.

¹⁰⁹ Taberi, Muhammed b. Cerir, *Tefsîrû’t-Taberî el-müsemmâ câmiü’l-beyân an te’vili âyi’l-Kur’an*, (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1405), II, 311.

¹¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 143.

¹¹¹ Beyhâkî, *es-Sünenü’l-Kebîr*, V, 136.

¹¹² İrakî, Ebü’l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim b. Hüseyin, *Tarhü’t-tesrîb fi şerhi’t-takrîb*, (Beyrut: Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabi), V, 81.

¹¹³ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, II, 172-175.

¹¹⁴ İbn Ebû Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, III, 156.

¹¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve marifetü’r-ricâl*, s. 245.

¹¹⁶ İbn Ebû Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, II, 133.

¹¹⁷ İbn Adî, *el-Kâmil fi duafâi’r-ricâl*, II, 55.

kez gerçekleştiğini kabul etmeleri, vb. gibi. Münekkidlerin uzman ve yetkin olanlarına gelince, onlar kimsenin hatadan masum olmadığı kanaatini bir yol olarak benimsemişler, hadis metnindeki 'ıztrâb'ı ravinin vehmine nispet etmişlerdir.¹¹⁸

3. Cerh ve Ta'dil Âlimlerine Göre Metin Tenkidinin Sınırları

Burada, cerh ve ta'dil âlimlerinin metin tenkidi konusundaki usulü ile kadim dönemde Mutezile gibi modern dönemde ise Ahmed Emin gibi mütefekkirlerin ve sünnete dair eserler kaleme alan müsteşriklerin usulü arasındaki temel farkı açıklamaya çalışacağımız önemli konuya geldik.

Burada ele alınan hadis âlimlerinin karşısındaki grup; muhaddisler nezdinde kapsamlı bir metin tenkidinin olmadığını ve ayrıca bunun onların sened tenkidinde ortaya koydukları çabayla karşılaştırılabilir durumda olmadığını kabul etmektedirler. Onların talep ettikleri hususlara baktığımızda akli tenkidi savunduklarını, akli ve tecrübi bakış açısına itimad ettiklerini anlamaktayız.

Gerçekte muhaddislerin izledikleri yöntemler farklı farklıdır. Çünkü onların usulleri şu hususlara dayanmaktadır:

1- Gayba iman: Allah (cc.) şöyle buyuruyor; "Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir. Onlar gayba inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar. Onlar sana indirilene de, senden önce indirilenlere de inanırlar. Ahirete de kesin olarak inanırlar." (Bakara 1-3)

2- Hz. Muhammed'in (sas.) nübüvvetine ve risaletine iman: Ona itaat vaciptir. İmam Ahmed b. Hanbel: "Mushafa baktım ve otuz üç yerde Rasulullah'a itaati buldum" demiştir. Sonra: "Bilmiş olun ki şüphesiz göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. O, içinde bulunduğunuz durumu gerçekten bilir. Allah'a döndürülecekleri ve yaptıklarını Allah'ın onlara haber vereceği günü hatırla. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir." (Nur 63) ayetini okumuş ve tekrarlamıştır. Sonra: "Fitne nedir? Şirkidir. Belki kalbinde bir sapıklık emaresi oluşur da sapar ve helak olur." demiş ardından: "Hayır! Rabbine and olsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da verdiğin hükme içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar."

¹¹⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebi Bekr, *Zâdu'l-meâd fi hedyi hayri'l-ibâd*, thk.: Suayb Arnavut, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1404), II, 297.

(Nisa 65) ayetini okumuş ve “Kim Nebi’nin (sas.) hadisini reddederse helakin eşiğindedir” demiştir.¹¹⁹

3- Hadis âlimleri sünneti vahyi-i gayri metluv olarak kabul etmektedirler. Rasulullah (sas.) “Dikkat edin! Bana Kur’an ve misli verildi”¹²⁰ buyurmuş, İmam Şafii de: “Rasulullah (sas.) her şeyi ancak vahiyle farz kılmıştır ki, vahyin bir kısmı tilavet edilen (Kur’an)’dır. Diğeri ise tilavet edilmeyen vahiydir ki Rasulullah (sas.) tarafından sünnet kılınmıştır. Nitekim Rasulullah (sas.) da ‘Allah’ın (cc.) emrettiği hiçbir şeyi bırakmadım ve onu muhakkak emrettim; neyi de Allah (cc.) nehy ettiyse sizi ondan nehy ettim. Ruhul-emin, hiçbir nefis rızkının tamamını almadan asla ölmeyecektir. Öyleyse güzelce talep edin’ buyurmuştur” demektedir.

Bunun üzerine şu ifade edilmektedir: Kur’an gibi tilavet edilmeyen (sünnet) kısmını Cebrail (as) Allah’ın emri ile Hz. Peygamber’in gönlüne bırakmıştır ve bu da vahiydir. Hangisi olursa olsun, Allah (cc.) mahlûkata vahyi ve sünneti zorunlu kılmış, onlar için belirlediği bu emirlerinde tercih hakkı tanımamış, sünnete ittibayı farz kılmıştır.¹²¹ Şafii’nin bu çıkarımı, hadis ulemasının görüşüdür.¹²² Nitekim, Rasulullah (sas.) bazı hususlarda (tercih edilmiş görüşe göre) ictihad etmesinde (bir sorun yoktur) çünkü Hz. Peygamber vahyin indiği dönemde ictihad etmiştir. İctihadında bir hata yaptığında bu hata onaylanmaz, vahiy ile belirtilir ve düzeltilir.¹²³ Bu, bir nevi Allah’ın (cc), rızasına delalet eden, ikrarı gibidir.

İkinci görüşü benimseyenler arasında yer alan müsteşrikler bu görüşten uzak bir tutum sergilemektedirler. Çünkü onlar Hz Muhammed’in (sas.) risaletine inanmamaktadır, hatta bir kısmı gerçekte herhangi bir dine müntesip olmayan ateist kimselerdir.

Mu’telize ve ondan etkilenenlerden ehl-i hadisin yöntemine muhalif olanlar ise sünneti Kuran’a arz etmeyi öngörmekte, bazıları bu konuda rahat davranarak sünnetin çoğunu reddetmeye kadar varmaktadırlar.

¹¹⁹ İbn Batta, Ebû Abdullah Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed Ukberî, *el-İbâne an şer’iati’l-firkati’n-nâciye ve mücanebeti’l-fraki’l-mezmûme*, thk.: Rıza Nas’an Mu’ti, (Riyad: Daru’r-Raye, 1409), I, 260.

¹²⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV/130; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, hadis no: 4604; Tirmizî, *el-Cami’*, hadis no: 2664; İbn Mace, *es-Sünen*, hadis no:12; İbn Hibbân, *es-Sahih*, hadis no: 12, vd.

¹²¹ eş-Şafii, Muhammed b. İdrîs, *el-Ümm*, Beyrut: Daru’l-Marife, VII, 299.

¹²² Bkz.: Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *Sünenü’d-Dârimî*, (Beyrut: el-Mektebetü’l-İlmiyye, ty.), I, 153; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî şerhu Sahihi’l-Buhari*, thk.:Muhibbuddin Hatib, (Beyrut: Daru’l-Marife, ty.), V, 305; Cûzcânî, *Ahvâlü’r-Ricâl*, s.210-211; İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd, *el-İhkâm fi usuli’l-ahkâm*, thk: Ahmed Şakir, (Kahire: Daru’l-İ’tisam, ty.), I, 96-98.

¹²³ Şîrâzî, Ebu İshâk İbrahim, *et-Tefsira fi usuli’l-fikh*, thk.: Muhammed Hasan Hayto, (Beyrut: Daru’l-Fikr, 1403), s.524; Şâtübî, Ebu İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed, *el-Muvafakât fi usuli’ş-şer’ia*, şrh.: Abdullah Dıraz, (Beyrut: Daru’l-Marife, ts.), IV, 21.

Muhaddislerin bu konudaki tutumları ise farklıdır. Çünkü onlar sünneti Kuran'ın açıklayıcısı olarak görmektedirler. Geleceği üzere sünnet: mücmel ifadeleri açıklar, âmî tahsis eder, mutlakı takyid eder, anlaşılması güç müşkil ifadeleri izah eder, muhtasar ifadeleri anlaşılır kılar. Bu nedenle ehl-i hadis, maruf sıhhat şartlarına uyan sahih sünnetin Kuran'a arzının gerekli olmadığı kanaatini taşımaktadır. Çünkü Şafii ve diğer ehl-i hadis âlimlerine göre, ehli hadis nezdinde sıhhat şartlarını taşımayan bir nebevî haber Kur'an'a da muhaliftir.¹²⁴

Önceki muhaddislerin görüşlerini destekler nitelikte Yahyâ b. Kesir'in "Sünnet kitap üzerinde hükmedicidir. Kitap ise sünnet üzerine hüküm verici değildir"¹²⁵ dediğini görmekteyiz. Mekhûl de: "Kitap sünnete, sünnetin kitaba olduğundan daha muhtaçtır"¹²⁶ demektedir.

Cerh ve ta'dil âlimlerinden İbn Hibbân, bu kanaatlere ilişkin hakikati net bir şekilde şöyle açıklamıştır: "Şerâitu'l-Ahbâr kitabında zikrettiğimiz bu haberler, Kur'an-ı Kerim'in pek çok husustaki hitabının varid olduğu şekilde anlaşılabilirliğini gösterirken, bazı hallerde lafzın mücmel olması nedeniyle kendisini açıklayan sünnetin varlığı dışında hitabın anlaşılmasının mümkün olmadığını ortaya koymaktadır.

Muhammed Mustafa (sas.)'in sünneti müstakil bir bilgi kaynağıdır, onun Kuran'a ihtiyacı yoktur. Çünkü o Kitab'ın mücmelini açıklayıcı, müphemini de tefsir edicidir. Allah (cc.) "İnsanlara kendilerine indirilene açıklaman için ve düşünüp öğüt alsınlar diye sana da bu Kur'an'ı indirdik." (Nahl 44) buyurmuştur. Nitekim, Allah (cc.) Kur'an'da, "Namazı kılın ve zekatı verin" (Bakara 43) gibi mücmel beyan içeren ayetlerinin tefsirini rasulüne bildirmiştir. Bu nedenle, tefsir edebilme imkânına sahip bir metnin mücmel beyan içeren bir metne ihtiyaç duyması imkânsızdır. İşte bu bağlamda, mücmel bir beyanın bir müfessire ihtiyacının var oluşu, sünnetin Kur'an'a arz edilmesinin gerektiğini iddia edenlerin beyanlarının karşısındadır.¹²⁷

Muhaddislerin benimsedikleri metoda göre sahih kabul edilen hadis metinlerini aklî değerlendirmelerle tenkit etmeyi teklif edenlere gelince, çağrılarını eski ve yeni hadis âlimlerine göre şu gerekçelerle makbul görülmemiştir.

¹²⁴ Şafii, Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, thk: Ahmed Şakir, s.224-225; Bkz.: Şâtübî, *Muvafakât*, III, 8-10.

¹²⁵ Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, s.14. İbn Abdülber, *Cami'u-beyâni'l-ilmî ve fadlihî*, thk.: Ebu'l-Eşbal Züheyri, IV, 15.

¹²⁶ Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 14; Şâtübî, *Muvafakât*, IV, 15.

¹²⁷ İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, V, 91.

1- Beşeri akıl imkân ve ortamla sınırlıdır. Bu nedenle İmam Şafii: “gözün görme sınırı olduğu gibi aklın da bir sınırı vardır” demiştir.¹²⁸ Yani akıl insandaki görme duyusu gibidir, nasıl ki görme duyusunun bir kapsamı ve sınırı varsa beşeri aklın da böyle olduğu tarihi bir gerçeklik olarak sabittir. Aklın anlayamayacağı, kavrayamayacağı hatta tasavvur bile edemeyeceği nice olaylar vardır. Ancak zamanın geçmesi maddi ilimlerin gelişmesi ile beşeri aklın bu olayları anlaması ve kabul etmesi mümkün olur. Aklın gelişmeye ve ilerlemeye müsait (kabiliyetli) olması, aklın sınırlı ve kusurlu olmasının en bariz ve net delilidir. Hadis âlimlerinin üzerinde ittifak ettiği bir hadis metni ile ilgili farklı kanaatler nedeniyle zihni bulduğunda araştırmacının yapması gereken, ilk olarak bu farklı kanaatlerden şüphe etmesi ve dikkatlice bu hadisin sıhhatini incelemesi ardından da hata, vehm, galat gibi unsurların aklî değerlendirmede yer alabilme ihtimalini göz önünde bulundurarak aklın sınırlılığını dikkate alan muasır ilmi kriterlere arz etmesidir. İbn Kuteybe: “Ehl-i kelamın iddialarını inceledim ve Allah (cc) hakkında bilmedikleri şeyleri ona isnat ettiklerini, insanları kendi iddialarına dayanarak ayıpladıklarını, insanların gözlerinde rahatsız edici bir durumda olduklarını, küçük hususları abarttıklarını¹²⁹, kendileri dışındakileri itham ettiklerini, tevil esnasında kendi görüşlerini sorgulamadıklarını tespit ettim.¹³⁰ Müslümanın benimsediği ve reddettiği hususlarda insaf sahibi olması gerekir.

2- Akılla inkâr etmek ispattan daha kolaydır. Çünkü münkirin inkârı bilgi sahibi olmamasından kaynaklanır. Bu nedenle ulema: “cehaletin çoğu inkâr hususundadır ispatta değil” demiştir.¹³¹ Akli inkâr, hakikatte yok saymadır ve negatif bir tutum olduğundan artmaz. Bu durumda şu denilmiştir: İlim ispat ile ilerler, inkâr ve reddetme ile değil. Bu hakikati anlayan çoğu batılı bilim adamı miladi on dokuzuncu asırda, parapsikoloji kavramıyla, akla garip gelen olayların olduğunu inkârdan uzaklaşmak gerektiğini itiraf etmiştir.

Hadis âlimlerinin ilimleri, Nebi'nin (sas.) hadisleri çerçevesindedir. Nebi'nin Müslüman akidesinde kendine has bir yeri ve özellikleri vardır. O âlemlerin rabbinin rasulüdür, vahiy alır, hiçbir insanın muttali olamayacağı ilimlere ve bilgilere sahiptir. Bütün bunlar, aklın muhtemel görmediği sahih hadislere gayb ile alakalı olma ihtimali bağlamında belirli bir özellik katar.¹³²

¹²⁸ Beyhâkî, Ahmed b. el-Hüseyin, *Menâkibu's-Şafîi*, thk: Seyyid Ahmed Sakar, (Kahire: Daru't-Turas, ty.), II, 187.

¹²⁹ Yani: Hurma.

¹³⁰ İbn Kuteybe, *Te'vil'u muhtelifi'l-hadîs*, (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, ty.), s.12.

¹³¹ İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, *İktidâ'u's-sirâti'l-müstakîm li-muhalefeti ashâbi'l-cehîm*, (thk: Nasır Akl, 1404), I, 124-125.

¹³² Bkz: Sibâî, Mustafa, *es-Sünnetü ve mekânethâ fi't-teşrî'l-İslâmî*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslami, 1398), s. 276.

3- Aklî kriterler bir tane değildir, bilakis beşeri akıl örf, adet ve nefsin arzularından etkilenir. Bundan dolayı aklın hükümleri meselelere göre farklılık göstermektedir. İztırâb, tenakuz ve tenazu' bu nedenle meydana gelir ve hepsinde temel referans akıldır. Bu hakikatin ifadesi bağlamında ehl-i hadisin yöntemini savunan âlimlerden birisi olan İbn Kuteybe: "İnsanları kıyas ilmini bilmeye davetle beraber, nasıl maliye, mimari ve mühendislik alanlarında ihtilafa düşülmüyor ise burada da ihtilafa düşmemeleri için, akl etme yöntemlerinin hazırlanması gerekir. Çünkü maliye, mimari ve mühendislik alanlarında olanların aletleri, yöntemleri tektir ve işleyişleri de aynıdır. Durum böyleyken insanların çoğunu ihtilafa düşüren nedir? Din hususundaki bir meselede dahi iki kanaat önderi aynı fikirde toplanamamaktadır. Şayet; muhaddislerle beraber olmak istesek onların kanaatini, mütekellimün ile beraber olmak istesek de onlarınkini benimseyecek, birliktelikten dağılmaya, nizamdan ayrılmaya, ittifaktan ihtilafa düşeceğiz.¹³³ Hüküm verme hangi akılla olmalıdır? Zamana ve mekana göre farklılaşan bir hususta nasıl hüküm verilebilir?!

Aklî metin tenkidi yolunu tutmak; şahsi kriterlerin önünü açacak ve tenkide bu kriterler hâkim olacaktır. Objektif kriterleri öldürecek ve böylece hükmedilecektir. Bunun nebevi sünnetin esaslarını yıkan, rükûnlarını çökerten bir cinayet olduğunda hiç şüphe yoktur. Birisi hadisin sahih olduğunu beyan ederken diğeri ise akli ve hevasının rehberliğiyle onu inkâr edebilmektedir. Sünnette merdûdu makbulden ayırd etme kuralları kontrolsüz bir kargaşayla talan edilmektedir. Bu nedenle, tenkidin bu çeşidindeki bozukluklara bakarak muhaddis âlimler bu kapıyı kapatma hususunda ittifak etmişler ve bunu seddi zerâî olarak görmüşlerdir. Şüphesiz onlar yaptıkları fiillerin varacağı sonuçları ve davranışların neticelerini dikkate alarak böyle davranmışlardır.

Hadis âlimlerinin durduğu bu noktayı işaret edecek olursak, onlar her durumda akli hor görmeyi kastetmemektedirler. Bu, onların aklın kusurlu, noksan ve sınırlı olduğunu bildiklerine ve hadis metinlerini tenkit imkânının sınırlılığına işaret etmektedir. Hadis âlimleri, tenkit faaliyetinde aklın rolünü bilmektedirler, nitekim Hatîb el-Bağdâdî: "Aklın reddettiği haber-i vahid kabul edilmez" demektedir.¹³⁴ Ayrıca, hadis asrının önemli isimlerinden şeyh Muallimi el-Yemân de "hadis âlimleri tenkit yöntemlerinde akli ihmal etmemişlerdir bilakis onu; hadis almada, aktarmada, ravi ve rivayete dair hüküm vermede olmak üzere dört farklı yerde kullanmışlardır" demektedir.

Sonra bunu şu sözleriyle açıklamaktadır: "Araştırmacılar sıhhati kabul edilmeyen bir haber duyduklarında onu yazmamışlar, ezberlememişler; şayet ezberlemişlerse aktarmamışlar; şayet o haberi söylemekte bir fayda

¹³³ İbn Kuteybe, *Te'vil'u muhtelifi'l-hadîs*, s.13-14.

¹³⁴ Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 432.

hasıl olacak ise onu tenkid ederek ifade etmişlerdir.” Nitekim, bir râvinin aktardığı haber hakkında İmam Şafii *er-Risale*’sinde: “Muhaddisin böyle bir hadisi aktarması, muhaddisin onun makbul bir benzerinin olmadığını veya sübûtu daha kesin bir habere muhalefet etmediğini ifade etmesiyle olur.” demektedir.

Hatib el-Bağdâdî *el-Kifâye fi ilmi’r-rivâye*’sinde şöyle demektedir: “Hadislerden münker ve imkansız olanı uzaklaştırmak babı”nda ... imamlar çoğunlukla raviyi naklettiği münker bir haber-i vahid nedeniyle iki ya da daha fazla hadisle kıyaslayarak cerh etmişlerdir. Ve bu durumda sıhhatli bulmadıkları haber için “münker” ya da “batıl” kavramlarını kullanmışlardır. Bunlara dair pek çok örneği, zayıf ravilerin tercemesinde, teker teker ravilerin naklettiği haberleri tenkid eden ve hadislerinin tamamını incelemeyen onu tevsik etmeyen araştırmacıların ilel ve mevzuat kitaplarında bulmak mümkündür.

Hadislerin tashih edilmesinde ise daha çok ihtiyat gereklidir. Elbette her aktarılanın güvenilirliği, sahihliği sabit değildir.¹³⁵ Fakat hadis rivayetine vakıf olan bir kimse sahih olanı olmayandan ayırır.

Hadisleri tashih eden imamlar, mütekellimûnun tenkit ettiği hadislerde akla muvafık olan ve diğer sıhhat şartlarını taşıyan rivayetlerin varlığını tespit etmişlerdir. Bunun ötesinde mütekellimûn için pek çok Kur’an ayetinin kabulünün de zor olduğunu tespit etmişlerdir. Muhakkak ki, onlar Allah Rasulü’nün (sas.) Kur’an ile şeriatı tesis ettiğini, ondan ilham aldığını bilmektedirler. Gerçekte makul olan husus, onların sözlerine Kur’an’daki bu ayetleri zikrederek başlamalarıdır.¹³⁶

Muhaddislerin genel olarak illet, cerh, ta’dil ve hadis usulü alanlarındaki tenkit metodları üzerinde düşünüldüğünde bu ilmin imamlarının,

¹³⁵ el-Muallimî, burada hadis alimlerinin zabt, ihtiyat ve tenkite özen gösterme bakımından aynı seviyede olmadıklarına işaret etmektedir. Benim kanaatime göre aklın tenkitteki rolü de onun bu sözlerinin kapsamına girmektedir. Nitekim âlimler, akıl karşısındaki tutumları açısından eşit düzeyde değildir. İbn Teymiyye’nin *Mecmû’u’l-Fetâvâ* adlı eserinde Hadisçiler hakkındaki şu sözleri ne güzeldir: “Peygamberler, aklın ulaşamayacağı şeyleri getirmiş; aklın imkânsızlığı malum olan şeyleri getirmemiştir. Fakat akla olması gerekenden fazla rol biçenler, gerçekte batıl olduğu halde kendilerince hak kabul ettikleri akli delillerden hareketle birçok şeyin vacib, caiz ve mümteni’ olduğuna hükmetmiş ve bu deliller sebebiyle hadislere muhalefet etmişlerdir. Akıldan yüz çevirenler ise batıl görüş ve şeylere inanıp bozuk iş ve durumlara dalmışlar ve Allah’ın kendisiyle Ademoğlu’nu diğer yaratılmışlara üstün kıldığı Temyîz vasfından uzaklaşmışlardır. Zikrettiğim bu iki kısma, kimi hadisçiler bazen akli yetkili olduğu alanlardan uzaklaştırmak suretiyle bazen de akli tercih edip sünnete muhalefet etmek suretiyle yaklaşmışlardır. Bu tutumlardan en doğrusu, ilk hadis âlimlerinin çoğunluğunun benimsediği üzere orta yoldur. Zira onlar, ne akli yetkili olduğu alanların dışında tutuyorlar ne de onunla sahih sünnetlere muarız oluyorlardı.

¹³⁶ Muallimî, Abdurrahman b. Yahyâ b. Ali, *el-Envârü’l-kâşife limâ fi kitâbi edva ale’s-sünne mine’z-zülel ve’t-tadlil fi’l-mücâze*, s.14-15.

kıyaslarının ve kriterlerinin çoğunu aklî delillerle inşa ettikleri anlaşılır.¹³⁷ Ancak, Muallimî'nin işaret ettiği üzere onlar bu hususta kapıyı sonuna kadar açmışlardır. Çünkü bu konuda ihtiyatlı davranmaktaydılar. Öyle olmasa hadis reddi, her heva ve heves sahibi kimsenin alanı haline dönüşürdü.

Cevap vermemiz gereken önemli sorular bulunmaktadır. Sahih hadis metinlerinin aklî tenkidinin sünnetin yerine ve delil olma değerine zarar verdiğini kabul edecek olursak ve yine bütün hadisleri Kuran'a arzdaki genişliğin yukarıda geçtiği üzere doğru olmadığını kabul ettiğimizde şunu sorabiliriz: Niçin muhaddisler, hadis metninin tenkidinde başka bir hadis metnine arzı bir tutum olarak benimsemediler.

Bu soruya cevap olarak şunu ifade edebiliriz: Hadis usulünün en önemli dayanağı, -Şafiî, Ahmed b. Hanbel, İbn Huzeyme ve diğerlerinin kanaatinde esas olduğu üzere- "farklı hadisleri bir araya getirmek (cem'), tercih ilkesinin uygulanmasından daha evladır" kaidesiyle amel etmektir.¹³⁸ Buna bağlı olarak, hadis âlimleri birbiriyle çelişen metinler hakkında acele hüküm vermekten kaçınmışlardır. Çünkü kolay bir tevil ile cem etmek mümkün olduğunda bu durum, metnin birinin sahih diğerinin ise zayıf olduğunu ifade etmekten daha evladır.

Ancak bu kaidenin uygulamasında rahat davrananlarla ihtiyatlı olanlar birbirinden ayrılmaktadırlar. Bu hakikatin ortaya çıkması, metnin şaz oluşu ya da metninde nekaret bulundurması hükmüne istinaden tashihi ya da tazi'fi hususunda aralarında ihtilaf bulunan nasların çoğunun gözden geçirilmesini gerektirmektedir.

Sonuç

Bu araştırmamız esnasında anladık ki cerh ve ta'dil kitaplarının metin tenkidinden yoksun olduğu zannı -ki burada kastedilen Dümeynî'nin belirttiği üzere umumi bir nefydir- ilmî olarak doğru değildir. Örnek metinler üzerinde yaptığımız inceleme, cerh ve ta'dil âlimlerinin raviler hakkında hüküm verirken metin tenkidini, tenkid faaliyetinin rükunlarından biri olarak gördüklerini ortaya çıkarmıştır.

Hadis sened tenkidinde cerh ve ta'dil imamlarının sözlerine itimat etmek, metin tenkidinden uzaklaşmak veya göz ardı etmek anlamına gelmemektedir. Çünkü imamlar veya en azından bazıları tarafından ravi hakkında verilen hüküm, ravinin rivayet ettiği metinlerin güvenilirliği

¹³⁷ İnşallah hadis ilminde mutehassis olmayanların çoğunun anlayamadığı bu konuyu aydınlatmak için müstakil bir çalışma yapacağız.

¹³⁸ Bkz.: eş-Şafiî, *er-Risâle*, s.284-285, 341-342; Ahmed b. Hanbel, *Mesâilü'l-imam Ahmed b. Hanbel rivaye İbn Ebi'l-Fadl Salih*, thk. Fazlurrahman Din Muhammed, (Delhi: Dârü'l-İmiyye, 1408), III, 20; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 432.

konusunda araştırmanın en önemli Őartlarından sayılan eleştirel tutumun nihai bir sonucudur. Bu yzden modern bir araştırmacının, İbn Hanbel veya Buhârî'nin bir hadisin zayıf olduğunu beyan etmek için bir ravi hakkında *münkeru'l-hadīs* demelerine itimat etmesi, onun metin tenkidinden uzak durduğu veya onu göz ardı ettiği anlamına gelmez. Çünkü bu râvi, münker rivayetler naklettiği için bu vasfı ve tanımı hak etmiştir. Başka bir deyişle sened tenkidi, metin tenkidine bağlı olup birbirinden ayrılmaz. Bazılarının sened tenkidi zannettiği tenkit, gerçek anlamda aralarında metin tenkidini de içeren ve çok yönlü bir araştırma ve incelemenin sonucudur.

Cerh ve ta'dil imamlarına göre, hadis ravilerine ilişkin hükümde etkili olan metin tenkidinin sebepleri şu üç hususun dışında değildir: Birincisi hadis metninin Kuran'ın açık ifadeleriyle tearuz ya da muhalefet içermesi, ya da hadis metninin diğer sahih bir hadisle, icma ile ya da ravinin söz veya fiilleri ile tearuz etmesidir. İkincisi ise teferrüddür, üçüncüsü de ıztrâbtır.

Çalışmamızda cerh ve ta'dil âlimlerinin özellikle de hadis âlimlerinin sahih nebevi sünnetin Kuran'a arzını sınırladıkları beyan edilmiştir. Çünkü onlar o ikisini Allah(cc)'ın vahyi olarak görmekte dirler. Ehl-i hadise göre sahih hadis Şartlarını taşıyan sünnetin Kuran'a muarız olması mümkün değildir, bilakis ya o mücmel bir ifadeyi açıklar ya geneli tahsis eder ya da mutlakı kayıtlandırır.

Aynı şekilde, onlar kendi tenkid metotlarında tamamen akli dikkate almadan hareket etmemekle birlikte, akli metin tenkidinin kapısını tamamen açmayı doğru görmemekte dirler. Çünkü daha önce ifade ettiğimiz üzere bunun zararı faydasından çoktur.

